

**MORERO O YANG
KA LEANO**

— *wa temo ya* —

AFRIKA BORWA

27 Pundungwana 2001

SESOTHO

2003

Printed and published by the Department of Agriculture
Directorate Agricultural Information Services, Private Bag X144, Pretoria 0001

ISBN 1-86871-128-5

Dikahare

<i>Tihaloso ya mantswa</i>	iv
<i>Mantswa a ho qala ka Mof Thoko Didiza, Setho sa Palamente hape e le Letona la Temo le Merero ya Mobu</i>	v
<i>Setatementsa sa maikemisetso</i>	vii
1. Selekela	1
2. Ponelepele ya temo ya Afrika Borwa	3
3. Hoo e leng hwa sebele ha jwale ka temo ya Afrika Borwa	4
4. Diphephetso tsa mokga	6
5. Maano a bohlokwa	8
5.1 Bokgoni bo lekanang ba ho fihlela le leano la ho ba le seabo	8
5.2 Tlhodisano le dinaha tsa lefatshe le ho etsa dipoelo	13
5.3 Taolo e tswelang pele ya mehlodi ya thuso	19
6. Maano a tsamaelanang	20
6.1 Taolo e ntle	20
6.2 Ntshetsopele e nang le nyalanyo le tswelopele ya dibakeng tsa mahae .	22
6.3 Tsebo le tshibollo	23
6.4 Tshebedisano le dinaha tsa matjhaba	24
6.5 Polokeho le tshireletso	25
7. Ho kenya tshebetsong morero wa mokga o yang ka leano	26

Tlhaloso ya mantswe

ABC	Agricultural Business Chamber (Tjhemba ya Kgwebo ya Temo)
AGIS	Agricultural Geographical Information System (Mokgwatshebetso wa Tlhahisoleseding ya Dibaka tsa Temo)
Agri SA	Agri South Africa
ARC	Agricultural Research Council (Khansela ya Diphuputso tsa Temo)
BEE	Black Economic Empowerment (Ho fana ka Matla a lkonomi Bathong ba Batsho)
DA	Department of Agriculture (Lefapha la Temo)
DTI	Department of Trade and Industry (Lefapha la Kgwebo le Indasteri)
EU	European Union
GDP	Gross Domestic Product (Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Lapeng)
GNP	Gross National Product (Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Naha)
IDP	Integrated Development Plan (Morero wa Ntshetsopele o nang le Nyalanyo)
ISRDS	Integrated and Sustainable Rural Development Strategy (Leano le nang le Nyalanyo le Tswelopele la Ntshetsopele ya Dibaka tsa Mahae)
LRAD	Land and Redistribution for Agricultural Development Programme (Kabo Botjha ya Mobu bakeng sa Lenaneo la Ntshetsopele ya Temo)
NEPAD	New Partnership for Africa's Development (Tshebedisano e Ntjha ya Ntshetsopele ya Afrika)
MAP	Millennium African Recovery Plan*
MEC	Members of the Executive Committee (Ditho tsa Komiti ya Phethahatso)
MinMec	Council of Agriculture Ministers (Khansela ya Matona a Temo)
NAFU	National African Farmers Union
NAMC	National Marketing Council (Khansela ya Naha ya Mebaraka)
NDA	National Department of Agriculture (Lefapha la Naha la Temo)
NGO	Non Governmental Organisation (Mokgatlo o seng ka tlasa Mmuso)
NOCOC	National Operational Co-ordinating Committee (Komiti ya Naha e Hokahanyang Mosebetsi)
OIE	International Animal Health Association (Mokgatlo wa Matjhaba wa Mophelo a Diphoofolo)
PDA	Provincial Department of Agriculture (Lefapha la Provinse la Temo)
R&D	Research and Development (Diphuputso le Ntshetsopele)
SADC	Southern Africa Developing Community (Dinaha tse Tswelang pele tsa Afrika e ka Borwa)
SARS	South African Revenue Service (Tshebeletso tsa Pokello ya Lekgetho tsa Afrika Borwa)
SAPS	South African Police Service (Tshebeletso tsa Sepolesa sa Afrika Borwa)
SANDF	South African National Defence Force (Leboho la Naha ya Afrika Borwa la Tshireletso)
SPS	Sanitary Phyto-sanitary (Tlhwakiso le Tlhwakiso ya Dimela)
USA	United States of America
USAID	United States Agency for International Development
WTO	World Trade Organisation (Mokgatlo wa Kgwebo wa Lefatshe)

* E fetoretswe ho: NEPAD—New Partnership for Africa's Development

Mantswe a ho qala ka Mof Thoko Didiza, Setho sa Palamente hape e le Letona la Temo le Merero ya Mobu

Morero o yang ka leano wa mokga wa temo ke wa bohlokwa haholo hobane o hlalisitswe ke Mmuso mmoho le indasteri. Ka hoo, ke rata ho bontsha ho ba motlotlo ha ka mmoho le kananelo ya ka ho Mopresidente, Mong Thabo Mbeki, bakeng sa boetapele ba hae boo a bo bontshitseng ha a ne a mema baemedi ba Indasteri ba Agri SA le National African Farmers' Union (NAFU) ho kopana le Mmuso hore ba rale tjhebelopele e tshwanang temong moo Mmuso le indasteri ba tla itlamba ka maiteko le mehlodi ya thuso bakeng sa ho kenya tjhebelopele eo tshebetsong.

Sephetho sa tshebedisano mmoho ena ke sa hore Mmuso le indasteri jwale ba na le tjhebelopele e tshwanang mererong e mabapi le leano la mokga; ba ka haha setswalle sa bona hodima sebopeho se tshwanang; ba tla abelana morwalo wa ho fana ka matla a moruo ho batho ba batsho le ho ntshetsapele ho ba le dipoelo ha di-indasteri tsa temo ka nako e le nngwe; mme ho tloha jwale ba be le melaetsa e tshwanang ya bohlokwa eo ba tla e neha setjhaba, mokga, naha ya rona, kontinente ya Afrika le lefatsheng ka bophara.

Ponelopele ya mokga wa temo o kopaneng, o se nang kgethollo ya borabe hape o atlehileng e theilwe hodima dibeo tse tharo tse yang ka leano tsa bokgoni ba ho fihlela, ho ba le tlhodisano le dipoelo le taolo ya mehlodi ya thuso ka tsela e tswelang pele. Ena ke ponelopele ya nako e telele e tla latelwa haholo sentjhuring ena bakeng sa ho tlisa tshebetso e ntjha ya temo, e fapaneng hape e ka hodimo-dimo ho ena le ena e leng teng ha jwale

Mokga o motjha o lebelletsweng o tla lokela ho ba le seabo sa ona sa nakong e fetileng sa ho fana ka dijo le dihlahiswa ekasitana le ditshebetso tsa temo naheng ya rona, kontinenteng ya rona ekasitana le lefatsheng ka bophara. Ho fihlela ha jwale, Lefapha la Temo le se le hlwaile mesebetsi e sisintsweng eo Mmuso o lebelletsweng ho o etsa, mme le kenyelleditse eo e tshwanetseng morerong wa lona o yang ka leano bakeng sa dilemo tse tharo tse tlang. Lefapha hape le akaretsa le mesebetsi eo e sisintsweng mererong ya lona ya selemo le selemo ya mokgatlo ho tloha selemong sa 2002 ho ya pele.

Boemong ba tshebedisano le mafapha a mang a Mmuso, Lefapha le se le ntse le sebedisana, athe le tla ne le tswela pele ho sebedisana le Mafapha a mang a Temo a diprovinse ekasitana le dibopeho tse ding tsa baahi tsa temo, bakeng sa ho amohela morero wa mokga o yang ka leano jwalo ka sebopeho sa pholisi ya ho rala merero ya tsona e yang ka leano ekasitana le mesebetsi ya mekgatlo.

Moemong ba tshebedisano ba Mmuso wa naha, Lefapha le kentse morero wa mokga o yang ka leano lenanetabeng la Mokgwatshebetso o Kgobokantsweng wa Kabinete bakeng sa ho fumana tshehetso ho tswa mafapheng a mang e le hore ho tle ho kengwe morero ona tshebetsong ka katleho. Lefapha moo le tla be le se le batla

tshehetso ya Kabinete e be le kenyelletsa mesebetsi e sisintsweng Sebopelong sa Mmuso sa Leano la Nako e Mahareng hore e tle e akaretswe Sebopelong sa Ditjeo tsa Nako e Mahareng.

Ho sa le jwalo, Lefapha le ntse le hlophisa botjha ditekanyetso tsa lona ka ho ya ka bohlokwa ba tsona bakeng sa ho fumana ditjhelete tsa ho phatlalatsa morero wa mokga o yang ka leano naheng ka bophara, ho kenyelletswa le Palamenteng, diprovinse, mebusong ya selehae, di-indastering tsa temo le mekgatlong ya baahi. Ho fihlela jwale, Lefapha le tla tshepela ho bao le sebedisanang le bona hore ba be le seabo sa ho etella pele dibaka tsa bona.

Ke rata ho leboha Mopresidente wa Agri SA, Mong Japie Grobler le Mopresidente wa National African Farmers' Union, Mong Peter Ramotla, bao ntle le seabo sa bona mosebetsi ona wa lenaneo la Mopresidente o neng o ke ke wa phethahala. Ba ile ba romela bahlanka ba bona ho tla kopana le ba Lefapha ho bopa Sehlopha sa Tshebetso se tla phetha mosebetsi ona. Hape ba ile ba romela le Molaodi wa Tsamaiso wa Agri SA, Mong Jack Raath le Molaodi wa Tsamaiso wa NAFU, Mong Mocks Mothabela ho kopana le Molaodi-Kakaretso, Mof Bongwiwe Njobe hore ba lebele mesebetsi ya Sehlopha sa Tshebetso.

Ke rata hape le ho leboha Motlatsi wa Letona, Advokheiti Dirk du Toit, Ditho tsa Komiti ya Phethahatso tsa Temo, Molaodi-Kakaretso, Mof Bongwiwe Njobe le Dihlooho tsa Diprovinse tsa Temo ekasitana le bahlanka ba bang ba ka hodimo ba Mmuso bakeng sa tshehetso ya bona mosebetsing ona wa morero wa mokga.

Mosebetsi ona o ne o ke ke wa atleha ntle le ditklhahiso tse hahang tsa baetapele ba mekgatlo ya temo ya Afrika Borwa. Bona ba ne ba kenyelletsa Mopresidente, Mong Japie Grobler; Molaodi wa Tsamaiso, Mong Jack Raath le baetapele ba Agri SA; Mopresidente, Mong Ramotla; Mong Teddy Matsetela le baetapele ba NAFU.

Ho sebeta ka hara Sehlopha sena sa Tshebetso e bile boiphihlelo bo molemo haholo ho se seng le se seng sa ditho tsena tse latelang:

Masiphula Mbongwa (Modulasetulo)	Lefapha la Temo
Hans van der Merve	Agri SA
Attie Swart	Lefapha la Temo
Mookela (Mocks) Mothabela	NAFU
Johan van Rooyen	Tjhemba ya Kgwebo ya Temo (Agribusiness Chamber)
Andrew Makenete	NAFU
Mong Teddy Matsetela	NAFU
Johan Pienaar	Agri SA

Ke rata hape le ho fetisetsa diteboho tsa ka ho Moprofesa Johann Kirsten wa Yunivesiti ya Pretoria ka ho hlahisa meralo e latellanang ya tokomane ena ho tloha dinoutsung tsa dipuisano le ditaelong tsa Sehlopha sa Tshebetso. Ke rata hape le ho leboha ka ho ikgethang Ina Goosen bakeng sa ho hokahanya dikopano le ho hlophisa bakeng sa dijo le dino, le Simon Malepeng bakeng sa ho nka dinoutsu.

Diteboho tsa ka tsa ho qetela ke di lebisa ho United States Agency for International Development (USAID) ka mosa wa bona wa ho tshehetsa mesebetsi ona ka ditjhelete.

Setatements sa maikemisetso

Temo, e kenyelletsang mesebetsi yohle ya ikonomi ho tloha phumantshong ya dihlahiswa tsa polasi, bopolasi mmoho le ho kengwa ha boleng, e tla dula e ntse e le mokga wa bohlokwa ikonoming ya Afrika Borwa le ha bo na le karolo e nyenyane ka ho toba ya Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Lapeng (GDP).

Temo e fana ka dijo le faeba bakeng sa ho fihlela ditlhoko tse pedi tsa motheo tsa botho. E kgonne ho fihlela ditlhoko tsena ka katleho ka tlhahiso e eketsehileng moo baahi ba naha ena ba neng ba etsa palo feela ya 4 miliyone ho ya mafelong a sentjhuri ya bo-20 ho tla fihla ho palo ya ha jwale ya 40 miliyone. Basebetsi ba mapolasing, borapolasi le ba malapa a bona le bona ba na le kabelo moruong ha ba sebedisa meputso ya bona ho thepa le disebediswa tsa basebedisi, kapa ha ba reka disebediswa bakeng sa tlhahiso ya sehla se latelang. Ka tsela ena temo e ba tshiya ya kgolo le ntshetsopele. Tshusumetso ya yona ikonoming e bontshitswe ke dikgohola tse sa tswa feta tse ileng tsa senya dikarolo tsa diprovinse tsa Leboya le Mpumalanga ka kgwedi ya Hlakola 2000, moo sekgahla sa kgolo sa Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Lapeng se ileng sa theoha ka 1%.

Temo ya motheo e etsa 4,5% ya Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Lapeng tsa Afrika Borwa ha karolo e kgolo ya dijo tsa temo ho etsa 9%. Ho ka ba le borapolasi ba baholo ba kgwebo ba ka etsang 50 000, bao boholo ba bona, empa e seng kaofela ha bona, ba hlahang baahing ba basweu. Ka 2000 ba ile ba romela ka ntle dihlahiswa tse ka etsang R16 bilyone, kapa palo e batlileng e etsa 10% ya palo yohle ya diyantle tsa Afrika Borwa. Bona ba hirile basebetsi ba ka bang 1 miliyone, kapa 11% ya palo yohle ya basebetsi ba tlwaelo ba Afrika Borwa. Basebetsi ba bangata ba mapolasing ba phela ka dipolasi tsa kgwebo mme bana ba bona ba fumana thuto dikolong tsa mapolasing. Ka hoo dipolasi tsa kgwebo di fana ka tsa boiphediso le bodulo ho ditso tse 6 miliyone tsa malapa a basebetsi ba ka bang 1 miliyone mme hape di hlokomela le ditlhoko tsa thuto ya bona.

Hape ho na le borapolasi ba bang ba banyenyane ba ka bang 240 000 ba fanang ka boiphediso ho ditso tsa malapa a ka bang 1 miliyone le mesebetsi ya nakwana ho batho ba bang ba ka bang 500 000. Ba fepela mebaraka ya selehae ekasitana le ya lebatowa moo dipalo tse hodimo tsa bahwebi bao e seng ba tlwaelo ba iphedisang teng. Hodima moo, ho na le palo e lekanyentswang ho 3 miliyone ya borapolasi, haholo dibakeng tse kopanetsweng tse neng di tsejwa ka hore ke tsa di-*homeland*, mme bona ba hlalisa dijo haholoholo bakeng sa ditlhoko tsa ba malapa a bona.

Qetellong, mesebetsi ya tlhahiso le ya phedisano ya ditropong tsa dibakeng tsa mahae le ditsing tsa ditshebeletso e theilwe hodima tshetso ya bona ya temo ya motheo le mesebetsi e meng e amanang le hoo e jwalo ka bohahlaudi bo kenyelletsang tsa temo le thuo ya diphoofolo. Ka hoo, e ka ba palo e ka hodimo ho halofo ya diprovinse le palo e ka etsang 40% ya palo yohle ya baahi ba naha ba tshepetseng haholoholo temong le di-indastering tse amang le yona.

Ka baka la seabo sena sa bohlokwa sa mokga o batsi wa temo, Mopresidente Thabo Mbeki o bone ho hlokeha hore ho be le dikopano tsa kgafetsa le sehlopha sa

tshebetso ho tswa mekgatlong ya temo bakeng sa ho hlwaya ditlhoko le boemo ba mokga mabapi le merero ya naha. Ho e nngwe ya dikopano tseo ka Tlhakubele 2001, Mopresidente o ile a bolellwa hore mokga ona o na le mathata a tswellang pele a dipholisi le ditshitiso tsa mekgatlo tse o thibelang hore o se ke wa sebetsa ka botlalo hore o tle o kgone ho ba le seabo se molemo ka ho fetisisa maikemisetso a naha a kgolo, bokgoning ba tlhodisano le tekatekanong. Mopresidente o ile a kopa bao ba nang le seabo ba fapaneng hore supa leano le tshwanang le tla etsa hore ho shebanwe haholo le ho kopangwa le ho hodisa mokga ona. O itse ponelopele ena ya hae eo a e abelanang le ba bang e tshwanela ho ba le maikemisetso, maano le diketso tse tla etsa hore ho be le kgolo le ntshetsopele ya sebele bakeng sa bohle ba nang le seabo mekgeng ona.

Tokomane ena e hlalosa morero wa mokga o yang ka leano bakeng sa temo ya Afrika Borwa mme e ba le kabelo kgahisanong ya batho bohle ba Afrika Borwa. E ile ya ralwa ka mora tshebetso ya diitherisano le bohle ba amehang ke basebedisani mmoho ba bohlokwa, e leng National Farmers' Union, Agri SA le Lefapha la Temo. Maikemisetso a morero wa mokga o yang ka leano ke ana a latelang:

- Ho bopa ponelopele e tshwanang bakeng sa bohle ba bohlokwa ba amehang
- Ho rala le ho kenya tshebetsong sebopeliso se nang le leano bakeng sa ho tataisa dipholisi le ho kengwa tshebetsong ha tsona nakong e tlang
- Ho shebana le ditaba tse kgellang tlase tshepo ya babeeletsi le ho thea kutlwisiso e ntlafetseng le dikamano tse ntle tsa kgahisano
- Ho etsa bonnete ba hore ho ba le mekgwa o eketsehileng wa ho fihlela le ho ba le seabo mekgeng ka diitshetso le mananeo a radilweng hantle haholo a ho fana ka matla
- Ho kopanya, ho abelana le ho hodisa mehlodi ya thuso le melemo hara bao ho sebedisanwang le bona
- Ho phehella ho ba le tlhodisano lefatsheng ka bophara, kgolo le ho etsa dipoelo mekgeng ona bakeng sa ho hohela dipeeleletso tse ntjha
- Ho etsa bonnete ba hore ho ba le ntshetsopele e tswellang
- Ho bopa tshebedisano mmoho e sa feleng hara setjhaba, bao ba amehang ba poraefete ekasitana le ba ka hara baahi le ho Mekgatlo e seng tlasa Mmuso

Ponelopele ya mokga wa temo ke:

Ho ba le mokga o kopaneng hape o atlehileng wa temo

Ponelopele ena e bolela ho ba le seabo se tswellang pele sa ho etsa dipoelo moruong wa temo wa Afrika Borwa ke bohle ba amehang, ho ntse ho elwa hloko tlhokeho ya ho boloka le ho eketsa tlhahiso ya kgwebo, ho bopa mekgwa wa matjhaba wa ho ba le tlhodisano le ho shebana le diketsahalo tsa nakong e fetileng ekasitana le leeme le bakileng ho se tsamaye hantle ha tsela ya ho fihlela dintho mmoho le boemedi bo sa lokang.

Tshehetsong ya ponelopele ena ya temo, tlhokomelo e kgolo ya leano e tshwanela ho ba hodima sepheo sena se latelang se yang ka leano:

"Ho hlalosa mekgwa o lekanang wa ho fihlela le ho ba le seabo mekgeng wa temo o tla ba le tlhodisano le dipoelo ekasitana o kgone le ho tswela pele lefatsheng ka bophara, mme o be le kabelo ntlafatsong ya maphelo a bohle."

Ponelopele ena e fana ka setshwantsho se hlakileng sa moo temo ya Afrika Borwa e batlang ho ba teng nakong e telele e tlang. Bothata bo boholo bo sitisang ho kengwa ha leano lena tshebetsong ke bokgoni bo boholo bo eso ka bo sebediswa bo leng

bathong ba yona le disebediswa tsa mehlodi ya thuso, le dipoelo mmoho le tlhodisano e tlase e sitisang ho ba le seabo ha batho bohle ekasitana le disebediswa tse ding tsa moruo. Bothata bona bo iponahatsa haholo hara mathatanyana a mangata - mme bo bong le bong bo na le phepetso ya bona.

TLHODISANO E SITISWANG MMOHO LE DIPOELO TSE TLASE

Matshwao a supa hore mokga wa temo wa Afrika Borwa o ntse o arabela ka tshepo diphepetsong tsa ho ba le tlhodisano e eketsehileng. Leha ho le jwalo, ho na le bopaki hape ba hore mekga e meng e menyenyane ya temo le mesebetsi e eketsang boleng ha e na tlhodisano mebarakeng ya mona hae le dinaheng tsa matjhaba. Hona ho bakwa ke dintho tse ngata, ho kenyetletswa le ditjeo tse hodimo tsa ho sebediswang ekasitana le tlhahiso e tlase, maano a fokolang a kgwebo le ho se kgone ho sebetisa hantle, le tshebetso tse nang le leeme tsa kgwebo ho tswa ho bao ho hlodisanwang le bona, jwalo-jwalo. Kgaello ya ho ba le tlhodisano le dinaha tsa matjhaba ho baka hore ho be le diphaello tse tlase le dipoelo tse ka tlasa tse tlwaelehleng mokgeng, e leng yona hape ntho e bakang hore ho be le dipeeletso tse tlase di-indastering tse ding. Hona e ka nna ba ke yona phepetso e kgolo e lokelwang ho rarollwa bakeng sa ho beha temo tseleng e hodimo ya kgolo e lebelletsweng.

SEABO SE NANG LE LEEME

Ka baka la nalane eo re siietsweng yona ya ho se kenyetletswe le ho kgethollwa ha temo ya Afrika Borwa, phepetso jwale ke ya ho ntlafatsa seabo sa dibopeho tsohle tsa mokga mme re di fedise hang hang ditshitiso tsa ba batjha ba batlang ho kena mokgeng ona tse bakilweng ke karahono eo ya nakong e fetileng. Phepetso mona ke ya hore hlwaya mananeo a tla kgothaletsa ba batjha ba kenang mokgeng ona - ba batsho le ba basweu; ba batjha le ba seng ba hodile; banna le basadi; dikgwebo tse nyenyane le tse mahareng tse batlang ho kena mokgeng ona. Ke ntho ya bohlokwa ho fumana ditsela tsa ho etsa bonnete ba hore dibopeho tsena tse fapaneng tsa mokga di ikutlwa hape di bile di ipona di le karolo ya mokga o le mong ka sebele.

HO BA LE TSHEPO E TLASE YA HO BEELETSA TEMONG

Tshepo e tlase peeletsong ya temo e bakwa ke dipoelo tse tlase ekasitana le mathata a fihlelwang ka diqeto tse entsweng hape a sebediswang haholo a moruo le kghaisano a bang le sekgahla dipeeletsong le tlhahisong a jwalo ka ho ata ha ho bolauwa ha borapolasi, ho tebelwa ha badudi mapolasing le ho ipeha mapolasing ntle le molao. Tshepo ya babeetsi e a hlokeha bakeng sa ho fihlela mokga o matla hape o mafolofolo o holang wa temo.

MEKGWATSHEBETSO E SA LEKANANG, E SA SEBETSENG HANTLE HAPE E SE NANG BOKGONI YA TSHEHETSO LE PHUMANTSHO

Kgaello ya phumantsho le ho kengwa tshebetsong ha mehato e mengata e fapaneng, melawana le manao a Mmuso, ekasitana le mekgwatshebetso ya tshehetso e sa sebetseng hantle - tseo tsohle e leng tsa bohlokwa bakeng sa ho bopa tikoloho e nang le bokgoni ya temo - di baka matshwenyeho a maholo le phepetso ho dibopeho tsohle tsa Mmuso tse tshehetsang mokga wa temo. Dintlha tse kenyang letsoho bothateng bona ke ho arohana ha ditshebetso tse itseng, mehlodi e sa lekanang ya thuso, taolo le maikarabelo a fokolang, ekasitana le diqeto tse fokolang tsa phethahatso mme hangata hape le ho nka nako e telele pele ho ka etswa diqeto.

TSAMAISO E FOKOLANG HAPE E SA KGONENG HO TSWELA PELE YA MEHLODI YA THUSO YA TLHAHO

Mobu o sa sebedisweng o nang le bokgoni bo hodimo le bo mahareng ha o mongata mona Afrika Borwa, athe hape ho na le dikgaoletso katolosong e tsepameng ya tlhahiso ya temo. Hodima moo, popeotheo ekasitana le diitsebeletso tsa ho tshhehetsa tsebediso e tswellang ya mobu ke dintho tse sa lekanang. Mananeo a Mmuso (a jwalo ka a Tlhokomelo ya Mobu le ho Sebeletsa Metsi) ao sepheo sa ona e leng ho sireletsa mehlodi ya thuso a atleha empa ha a lekana. Ho thefuleha ha mobu e ntse e le bothata mobung o motle le o seng motle bakeng sa ho lema. Ka kगतello e entseng e eketseha ya hore temo e atolose tlhahiso ya yona ka ho ya ka yuniti ya mobu, hona e ba phepetso e kgolo ya ho etsa bonnete ba hore hoo ha ho etsahale ka tsela e tla baka tshenyo mehloding ya rona ya thuso ya tlhaho.

Bakeng sa ho shebana le diphepetso tsena le ho kgona ho fihlela ponelopele ya rona, morero o yang ka leano o tla botjwa ka maano a mararo a bohlokwa, e leng a ho:

- Matlafatsa bokgoni ba ho fihlela ka tsela e lekanang mmoho le ho ba le seabo mokgeng wa temo
- Ntlafatsa ho ba le tlhodisano le ho etsa dipoelo lefatsheng ka bophara
- Etsa bonnete ba hore ho ba le tsamaiso e tswellang ya mehlodi ya thuso

Dintlha tse ding mona tsa maano ana a bohlokwa di a tshhehetsana mme di tla ba le kabelo ya ho thea le ho kgutlisa tshepo temong. Ka hona ho nahannweng, ho hlwauwe maano ana a latelang a bohlokwa a tshhehetsa hape a tla kgonahatsa dintho, e leng a tla fapanyetsana le maano a bohlokwa:

- Taolo e ntle
- Ntshetsopele e nang le nyalano hape e tswelang pele ya dibakeng tsa mahaeng
- Tsebo le tshibollo
- Tsebedisano ya matjhaba
- Polokeho le tshireletso

Maikemisetso ana a tshhehetsanang a yang ka leano ke a bohlokwa hobane a fana ka motheo wa bohlokwa oo ntle le ona sepheo se yang ka leano sa ho hlodisana, ho akaretsa le ho ba le temo e tswelang pele se ke keng sa fihlelwa. Hape a bontsha ho tshepela ha mokga tshhehetsong ya mafapha a mang a Mmuso ekasitana le di-indasteri.

Ponelopele ya mokga wa temo o kopaneng hape o atlehileng e hloka hore bao ba sebedisanang mokgeng ona ba be le merero ya mesebetsi e tllilo etswa, matshwao a bohlokwa a tshebetso, maemo a amoheleng a phumantsho ya diitsebeletso, tebelo le tekolo ya mekgwatshebetso le dinako tse behilweng bakeng sa ho fihlela maikemisetso ao a morero wa mokga o yang ka leano. Hape e hloka hore Mmuso o etse dintho ka tsela e fapaneng—ka potlako e kgolo le ka ho sebedisana le borapolasi, kgwebo ya temo, Mekgatlo e seng ka tlasa Mmuso le mafapha a Mmuso.

Merero e felletseng ya mesebetsi e tllilo etsuwa ya morero ona o yang ka leano e tllilo hlahiswa ke bohle bao ba sebedisanang mokgeng ona ba ithaopileng ho ba le boikarabelo ba ho kenya ona morero oo tshhehetsong. Ho hlalolang mona tokomaneng ena ke sebopeho se latelang leano, manao a ka sehloohong, mokgwa o kopanetsweng ya ho kenya tshhehetsong le ditlhophiso tsa tsebedisano pakeng tsa setjhaba-mokgwa wa Mmuso-mokga wa poraefete. Ho fihlela jwale, bao ho sebedisanwang le bona ba etelletseng pele, e leng Lefapha la Temo, Agri SA le NAFU—ba tla thea komiti e kopanetsweng ya dinako tsohle. Ho se ho ntse ho etswa le maiteko a ho kenyetseha mekgatlo ya basebetsi, Mekgatlo e seng ka tlasa Mmuso, mekgatlo e theilweng hara setjhaba le mekgatlo ya dinaheng tsa ka ntle.

Jwalo ka mohato wa ho qala wa ho fetisetsa morero ona o yang ka leano haufi le ho kengwa tshebetsong, bhle ba sebedisanang leanong lena ba hlwaile mananeo le mesebetsi ena e latelang e ka sehloohong:

- Ho kenya tshebetsong leano le batsi la polokeho le tsireletso bakeng ho sebetsa hantle le ho ba le phedisano e nang le botsitso, tshepo le botshepehi
- Ho kgothaletsa ponelopele e kopanetsweng ya temo, taolo e ntle le tshebedisano mmoho kgahisanong
- Ho potlakisa lenaneo la kabo botjha ya mobu bakeng sa ntshetsopele ya temo le ditshebetso tsa ho fana ka matla dihlapheng tse hlwauweng
- Ho fetola diphuputso tsa temo, ho fetiswa ha theknoloji, thuto le katoloso bakeng sa ho arabela mebarakeng
- Ho hlalosa botjha thomo ya mebaraka ya temo le kgwebo ya matjhaba naoong ya ka mora taolo ya lekgotla ha ho bapiswa tlhodisano ya lefatsheng lohle le ditseko tsa ho fihlela mebaraka, popeotheo le tlhahisoleseding
- Ho bopa mekgwatshebetso e hlomphehang ya dipalopalo tsa temo le hlophollo ya ikonomi e leng tse tla kgonwa ho fihlelwa borapolasi le bahwebi bohle
- Ho hloma mekgwatshebetso o nang le nyalano wa ditshebetso tsa ditjhelete dibakeng tsa mahaeng jwalo ka ha ho boletswe Raporotong ya Khomishene ya Strauss
- Ho hlahisa mekgwatshebetso o sebetsang hantle haholo hape o nang le nyalano wa taolo ya menyetla e ka bang kotsi bakeng sa bophelo ba dimela le diphoofole, mekgwatshebetso ya theko le kuno le dikoduwa tsa tlhaho
- Ho sheba haholo dipeeletso ntshetsopeleng ya dibaka tsa mahaeng bakeng sa ho fana ka tsa boiphediso, popeotheo, mokgwa wa ho nosetsa, motlakase, dikgokahano ka mehala, transporoto, thupelo le ntshetsopele ya bokgoni
- Ho hloma lenaneo le nang le tshebedisano la temo bakeng sa Afrika hore le etellepele *The New African Initiative* temong
- Ho fokotsa palo yohle ya ditjeo tsa tlhahiso, ho kenyelletswa le ho fokotswa hape ha makgetho le ditefiso tsa *diesel* le disebediswa tse ding.

Ho tsena tsohle karolo ya bohlokwa ya mokga wa poraefete ya ho fihlela maikemisetso a ho ba le seabo, tlhodisano le tswelopele, e etswe hloko. Ka hoo dintho tsohle di tla etsuwa bakeng sa ho netefatsa hore ho ba le tshebedisano e ngata mmoho le kgokahano mahareng a Mmuso le mokga wa poraefete—e leng borapolasi, mekgatlo ya borapolasi le kgwebo ya temo—bakeng sa ho fihlela ponelopele e ntjha ya mokga o kopaneng hape o atlehileng wa temo.

Ho lebelletswa diphetho tse latelang ho tswa phehellong e tla atleha ya maimemisetso ana a yang ka leano:

- Keketseho ya ho botjwa ha moruo temong le dibakeng tsa mahae
- Keketseho ya mesebetsi e tswelang pele temong
- Keketseho ya kuno le keketsheho ya dipoelo tsa phapanyetsano le dinaha tsa ka ntle
- Phokotseho ya bofuma le ho se lekalekane ho leng teng mabapi le ho ba monga mobu le kgwebo
- Ntlafatso ya mekgwa ya ho sebetsa hantle haholo mapolasing
- Ntlafatso ya tshireletso ya dijo ka hara naha le malapeng
- Merabe ya mahaeng e nang le botsitso hape e bolokehileng, phokotseho ya bonokwane le merusu, le nthetsopele e tswelang pele ya dibakeng tsa mahaeng

- Ntlafatso ya tshepo ya babeeletsi le dipeeletso tse ka hodimo tsa lapeng le tsa dinaheng tsa ka ntle mesebetsing ya temo le dibakeng tsa mahaeng
- Motlotlo le hlompheo temong jwalo ka mokga oo ho sebetswang ho ona

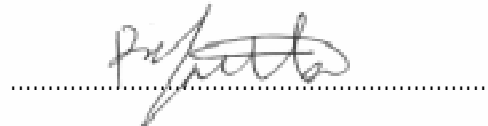
Bohle ba tla sebedisana mmoho mkgeng ona ba itlana ho nehelana ka nako le diitjhelete tse hlokehang, ekasitana le mehlodi ya thuso ho etsa bonnete ba hore morero ona o yang ka leano o kengwa tshebetsong ka katleho. Ho na le kutlwisiso e hlaikeng le kananelo ya hore kgaolo ena e ntjha e buletwa temo Afrika Borwa, lebatowa le lenyenyane la SADC le kontinente ya Afrika.

LETONA: TEMO LE MERERO YA MOBU

MOPRESIDENTE: AGRI SA

MOPRESIDENTE: NAFU

Puong ya hae e mabapi le Boemo ba Setjhaba eo a faneng ka yona ka la 9 Hlakola 2001, Mopresidente Thabo Mbeki o ile a supa hore le ha ho fihletswe tekano le botsitso maemong a tlase, tekanyetso ya kgolo ya ikonomi e ntse e le tlase haholo. Puong eo ya hae Mopresidente o ile a phatlalatsa morero wa mohato o lokelwang ho nkuwa wa ho:

- Ho lebisa ikonomi tseleng e tla ba le kgolo e hodimo haholo
- Eketsa bokgoni ba tlhodisano le ho sebetso hantle haholo
- Nyolla maemo a tshebetso
- Fokotsa bofuma le ho se lekalekane ho ntseng ho tswelapele

Mopresidente o ile a supa hore maikemisetso ana a ka fihlelwa hantle haholo ka ho ba le kelo hloko e ikgethang Leanong la Thero e nang le Nyalanyo ya Mmuso le mekga ya ikonomi e bontshang bokgoni bo hodimo ba kgolo le ba ho the a menyetta ya mesebetsi. O ile a supa temo, eneji, bohahlaudi, di-indasteri tsa setso, mekga e meng ya diyantle (ho kenyelletswa le tshebetso tsa temo), le indasteri ya tlhahisoleseding le dikgokahano ka mehala.

Mokga wa temo, o nkuwang e le mesebetsi yohle ya moruo ho tlaha phumantshong ya dihlahiswa tsa polasi, bopolasi mmoho le ho kengwa ha boleng, e tla dula e ntse e le mokga wa bohlokwa ikonoming ya Afrika Borwa le ha e na le karolo e nyenyane ka ho toba ya Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Lapeng.

Temo e fana ka ditlhoko tse pedi tsa motheo tsa botho, e leng dijo le faeba, mme e na le dikamahano tse matla tsa ikonomi le tshebetso le mekga e meng ya ikonomi, e be e ba le kabelo e kgolo kgolong ya ikonomi. E kgonne ho fihlela ditlhoko tsena ka kattleho ka tlhahiso e eketsehileng moo baahi ba naha ena ba neng ba etsa palo feela ya 4 miliyone ho ya mafelong a sentjhuri ya bo-20 ho tla fihla ho palo ya ha jwale ya 40 miliyone. Ka hoo, ke yona tshiya ya kgolo le ntshetsopele mona Afrika Borwa hobane e fana ka motheo o matla le tshehetso mekgeng e meng ya ikonomi. Tshusumetso ya yona ikonoming e bontshitswe ke dikgohola tse sa tswa feta tse ileng tsa senya dikarolo tsa Provincse ya Leboya le ya Mpumalanga ka kgwedi ya Hlakola 2000, moo sekgahla sa kgolo sa Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Lapeng se ileng sa theoha ka 1%.

Temo ya motheo, e bopilweng ka tlhahiso ka hara meedi le diheke tsa dipolasi tsa naha, e etsa palo e ka tlase ho 5% ya Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Lapeng tsa Afrika Borwa. Karolo ya dijo tsa temo, e botjwang ke tlhahiso ya motheo mmoho le mekga ya tlhahiso le tshebetso tsa temo, yona e etsa palo e ka bang 14% ya Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Lapeng. Ho ka ba le borapolasi ba baholo ba kgwebo ba ka etsang 50 000, bao boholo ba bona, empa e seng kaofela ha bona, ba hlahang baahing ba basweu. Ka 2000 ba ile ba romela ka ntle dihlahiswa tse ka etsang R16 bilyone, kapa palo e battlileng e etsa 10% ya palo yohle ya diyantle tsa Afrika Borwa. Bona ba hirile basebetsi ba ka bang 1 miliyone, kapa 11% ya palo yohle ya basebetsi ba tlwaelo ba Afrika Borwa. Basebetsi ba bangata ba mapolasing ba phela ka dipolasi tsa kgwebo mme bana ba bona ba fumana thuto dikolong tsa mapolasing. Ka hoo dipolasi tsa kgwebo di fana ka tsa boiphediso le bodulo ho ditso tse 6 miliyone tsa malapa a basebetsi ba ka bang 1 miliyone mme hape di hlokomela le ditlhoko tsa thuto ya bona.

Hape ho na le borapolasi ba bang ba banyenyane ba ka bang 240 000 ba fanang ka boiphediso ho ditho tsa malapa a ka bang 1 miliyone le mesebetsi ya nakwana ho batho ba bang ba ka bang 500 000. Borapolasi bana ba fepela mebaraka ya selehahlele ekasitana le ya lebatowa moo dipalo tse hodimo tsa bahwebi bao e seng ba tlwaelo ba iphedisang teng. Hodima moo, ho na le palo e lekanyentswang ho 3 miliyone ya borapolasi, haholo dibakeng tse kopanetsweng tse neng di tsejwa ka hore ke tsa di-*homeland*, mme bona ba hlahisa dijo haholoholo bakeng sa ditlhoko tsa ba malapa a bona. Quetellong, e batlile e ba mesebetsi yohle ya tlhahiso le ya kgahisano ya dibakeng tse diforopo tsa mahaeng le diitsi tsa diitsebeletso tse itshetlehleng temong ya motheo le mesebetsing e meng e amanang le hoo. Hona ho kenyelletsa bohahlaudi ba tsa temo bo ntseng bo ba le setumo le molemo ekasitana le mesebetsi ya thuo ya diphoofolo. Ka hoo e e ka ba palo e ka hodimo ho halofo ya diprovinse le e ka etsang 40% ya palo yohle ya baahi ba naha ba tshepetseng temong le di-indastering tse amanang le yona.

Morero ona o yang ka leano o hlahisitswe ke ba Lefapha la Temo, Agri SA le NAFU ka kopano ya Mopresidente ya hore ho fetolelwe tikoloho e tshepisang ho ba maikemisetso, maano le diketsehalo tse tla tisa kgolo le ntshetsopele bakeng sa bohle ba nang le seabo mokgeng ona. Kopano ena e bile sephetho se tobileng sa kopano ya sehlopha sa tshebetso sa Mopresidente sa temo ka Tlhakubele 2001, moo Mopresidente a ileng a phepetsa bohle ba nang le seabo ho hlwaya leano le tshwanang le tla shebana haholo le ho kopanya mokga ekasitana le kgolo ya ona.

Ba bangata bao ho sebedisanwang le bona leanong lena ba bile le seabo tlhahisong le ho kengweng tshebetsong ha morero ona wa mokga o yang ka leano. Bona ba kenyelletsa Mmuso, borapolasi, kgwebo ya temo, mekgatlo e fanang ka tshebeletso ya temo, mekgatlo ya basebetsi, mekgatlo e theilweng hara merabe le mekgatlo ya ka ntle ho naha. Bana bohle ke ba nang le seabo ba bohlokwa hape ke ditlaente tsa morero o yang ka leano o radilweng bakeng sa ho sebeletsa moreki qetellong, le batho ba Afrika Borwa, hore ba tle ba kgone ho fihlela sepheo sa bona sa ho ba le bophelo bo ntlafetseng bakeng sa bohle.

Leha e le ya bohlokwa haholo katlehong ya temo, taba ya mekgatlo ya basebetsi ha ya ka ya shejwa e le yona feela tokomaneng ena hobane bongata ba ditaba tseo bo ile ba shejwa tokomaneng e neng e sa tswa phethahatswa eo sehlooho sa yona e leng "Ponelopele e Tshwanang mabapi le mesebetsi ya polasing". Taba e tokomaneng ena e bopa karolo e akaretsang ya ho kenya tshebetsong morero ona wa mokga o yang ka leano.

Tshebetso ya ho hlahisa Morero o yang ka Leano o ile wa etellwa pele ke ditokomane tse itseng tsa Mmuso ekasitana le maano a mang. Tsena tsohle di ile tsa hloma sebopeho se molemo seo ka hara sona ho ileng ha thehwa leano la mokga wa temo, mme hona ho kenyelletsa ho latelang:

- *The New African Initiative* (e neng e tsejwa ka *the Millennium African Recovery Plan*) eo ho yona baetapele ba Afrika ba itlamang ho ba le ponelopele e tshwanang le tumelo e tileng hape kopanetsweng ya ho fedisa bofuma le ho beha dinaha tsa bona tseleng e lebileng kgolong le ntshetsopeleng e tswelang
- Leano le nang le Nyalanyo hape le Tswelang la Ntshetsopele ya Dibaka tsa Mahae ka maikemisetso a yang ka leano a ho fetola dibaka tsa mahae tsa Afrika Borwa ho ba tse nang le bokgoni ikonomineng le botsitso kgahisanong, hape ho be le mokga o sebetsang hantle haholo o na le kabelo e bonahalang Palong yohle ya Dihlahiswa tsa ka Hara Naha
- Khomishene ya ho Fana ka Matla a Ikonomi Bathong ba Batsho le ho thea leano la naha la Ho Fana ka Matla a Ikonomi Bathong ba Batsho
- Kabo Botjha ya Mobu bakeng sa Lenaneo la Ntshetsopele ya Temo, e leng karolwana ya lenaneo la kabo botjha ya mobu. Lenaneo le radilwe ka mokgwa wa hore le

fane ka dithuso ho baahi ba Afrika Borwa bao ba neng ba tingwa menyetla nakong e fetileng hore ba tle ba kgone ho fumana mobu bakeng sa ho lema.

- Tokomane eo sehlooho sa yona se reng "Ponelopele le Mokgwa wa Boitshwaro bakeng sa Dikamano Mosebetsing wa Temo" e radilweng ke mekgatlo ya temo, mekgatlo ya basebetsi le Lefapha la Mesebetsi. Ponelopele e tshwanang e kopanetsweng ya ho fetolwa ha mobu le yona ha jwale e ntse e ralwa.
- Sebopeho sa Thero e nang le Nyalanyo ya Mmuso
- *White Paper* ya Temo ya 1995 le Tokomane ya Ditherisano ka Pholisi ya Temo ya 1998.

Karolong e latelang ho hlalisoa ho be ho hlalose ponelopele ya mokgwa wa temo. Karolo ya 3 e be e bua ka dintlhakgolo tsa boemo ba ha jwale mokgeng ona, bo thusang ho hlwaya, Karolong ya 4, diphepetso tsa ho fihlela ponelopele eo. Diphepetso tseo mokga o tobaneng le tsona di lebisa maanong a bohlokwa a mararo, ao ho tla buuwa ka ona ka bottlalo Karolong ya 5. Maano ana a mararo a bohlokwa a ke ke a kgona ho sebeta ka boona feela, mme a itshetlehile hodima maano a mahlano a tshhehetsang ao ho buuwang ka ona Karolong ya 6, ao hyantlentle a bopangmotheo wa ho fihlela sepheo se yang ka leano. Karolo ya 7 e bua ka "kamoo" morero o yang ka leano o ka sebeta ka teng ka ho qolla mananeo a ka sehloohong le dibopeho ekasitana le mekgwa ya ho kenya tshhehetsong.

2

Ponelopele ya temo ya Afrika Borwa

Moelelo le diphepetso tse hlalisoa tsweng ke Mopresidente, ekasitana le metheo le dintho tsa bohlokwa tsa setjhaba se setjha sa Afrika Borwa ke tsona tse laelang hore ho be le ponelopele bakeng sa mokga wa temo. Ponelopele ena ke ya:

Ho ba le mokga o kopaneng hape o atlehileng wa temo

Ponelopele ena e bua ka mokga o kopaneng o tla sebeletswa ke sebopeho sa pholisi e nang le tsela e le nngwe ya ho sebeta, e radilweng bakeng sa ho ba kamahano e leng teng ya dintho tse tshwanang, ekasitana le ho eketsa kabelo ya mokga kgolong le ntshetsopeleng ya ikonomi.

Ponelopele ena e bolela ho ba le seabo se tswelang se etsang dipoelo ikonoming ya temo ya Afrika Borwa ke mekgwa yohle e fapaneng e sebeta ka ikonomi, ho ntse ho elwa hloko ka bottlalo bohlokwa ba tlhahiso e tswelang pele ya kgwebo ekasitana le nalane ya sebele ya tseo re di sietsweng mmoho le leeme le bakilweng ke tsela e sa tsamayeng hantle ya bokgoni ba ho fihlela le ho ba le boemedi. Ponelopele ena e ananela ho fapafapana ha mokga mme maikemisetso a yona ke ho etsa bonnete ba hore ho ba le sebaka le seabo sa borapolasi mokgeng o kopaneng. Tjhebelopele ena e nkuwa e e tshwanetseng bakeng sa boemo ba ha jwale ba ntshetsopeleng ya setjhaba sa Afrika Borwa, mme e tla bopa le motheo wa ho amohela le ho matlafatsa dihlopha tsohle tse neng di arohantswe nakong e fetileng, e leng, dikgwebo tse nyenyane, tse mahareng le tse kgolo, le dihlopha tse neng di tingwa menyetla nakong e fetileng (ho buuwa ka dihlopha ka ho ya ka borabe, bong le batjha).

Tshehetsong ya ponelopele ena ya temo, tlhokomelo e kgolo ya leano e tshwanela ho ba hodima sepheo sena se latelang se yang ka leano:

"Ho hlalisa mokgwa o lekanang wa ho fihlela le ho ba le seabo mokgeng wa temo o tla ba le tlhodisano le dipolelo ekasitana o kgone le ho tswela pele lefatsheng ka bophara, mme o be le kabelo ntlafatsong ya maphelo a bohle."

Sepheo sena se yang ka leano se tla tataisa bohle ba tshwanetseng bao ho sebedisanwang le bona maitekong a bona a ho fana ka maano le mananeo a mangata a fapaneng. Mananeo ana a tla hlaliswa le ho kengwa tshibetsong ka ho ya ka metheo le ditatemente tsena tse latelang tse mabapi le dintho tsa bohlokwa:

- Moputso o lekaneng bakeng sa maiteko, menyetla e ka bang kotsi le tshibollo
- Tshireletso ya ho dula le ho sebedisa mobu bakeng sa banka-karolo ba ha jwale ekasitana le nako e tlang
- Bokgoni bo lekanang ba ho fihlela mehlodi ya thuso le disebediswa tsa tlhahiso
- Tshebediso e tswelang ya mehlodi ya thuso ya tlhaho le ya bophelo
- Mekgwatshebetso e utlwahalang ya diphuputso, saense, tsebo le thekenoloji
- Mebaraka e tla laola mesebetsi ya kgwebo le kabo ya mehlodi ya thuso
- Sebopeliso se hlakileng sa taolo le diitsebetso tse tsamayang hantle haholo tsa Mmuso
- Dipholiso tse tshwanang le dintho tse ka bolelwang di eso etsahale
- Tshebedisano mmoho e nang le karabelo mahareng a mekga ya poraefete le ya Mmuso ha ho botjwa dipholiso le phumantshong ya diitsebetso.

Diphetho tsena tse latelang di lebelletse ho tswelapele ho tloha maitekong a atlehileng a maikemisetso a yang ka leano:

- Katoloso ya ho thehwa ha moruo temong le dibakeng tsa mahae
- Katoloso ya mesebetsi e tswelang pele
- Katoloso ya kuno le katoloso ya dipolelo tsa phapanyetsano le dinaha tsa ka ntle
- Phokotso ya bofuma le ho se lekalekane ha ho ba beng ba mobu le kgwebo
- Tshebetso e ntle e ntlafaditsweng ya polasing
- Ntlafatso ya polokeho ya dijo ya naha le ya malapeng
- Merabe ya mahaeng e nang le botsitso hape e bolokehileng, phokotseho ya bonokwane le merusu, le ntshetsopeliso e tswelang ya dibaka tsa mahaeng
- Tshepo e ntlafaditsweng ya babeeletso e tla etsa hore ho be le keketseho ya dipeeletso tsa ka hara naha le tsa ho tswa dinaheng tsa ka ntle mesebetsing ya temo le dibakeng tsa mahaeng
- Motlotlo le ho hlompheha ha temo jwalo ka mesebetsi le mokga.

3 Hoo e leng hwa sebele ha jwale ka temo ya Afrika Borwa

Afrika Borwa ke naha e tsebahalang e na le bofuma bo bongata, haholoholo dibakeng tsa mahaeng moo ho dulang batho ba ka etsang 70% ya mafutsana a Afrika Borwa. Kuno ya bona e na le dikgaoletso hobane ikonomi ya dibakeng tsa

mahae ha ya lekana hore e ka ba neha mesebetsi eo ba ka fumanang meputso kapa menyetla ya ho itshebeletsa.

Ho na le mabaka a mangata mabapi le hona, empa bongata ba ona bo bakilwe ke dipholisi tse ileng tsa kengwa nakong e fetileng. Le ha maemo a tlhaho a jwalo ka ho fapafapana ha tlelaemete a ka ba menyetla e kotsi a baka le ditjeo mesebetsing ya dipolasi, dipholisi tse se hokahangwang hantle le ditlamorao tse neng di sa lebellwa tsa dipholisi tseo, nakong e fetileng di bile le kabelo le karolwana ya kgolo le dipeeletso mokgeng ona. Ha dibaka tsa mahae di ne di na le motheo o neng o ka tshehetsa dipoelo tse hodimo le matla a ho sebedisa ditjhelete, ikonomi ya dibakeng tsa mahae e ne e tla ba matla, e hole e be e thea menyetla e eketsehileng ya mesebetsi eo ho tla fumanwa meputso ho yona mme batho ba kgone le ho itshebetse. Ka hoo, ho ka ngangisanwa ka hore nakong e fetileng, ha ikonomi ya Afrika Borwa e ne e latetse tsela ya ntshetsopeleng le ya tharollo e fapaneng, e phehelleleng hodima mesebetsi, e akaretsang batho bohle mme e se na kgethollo, bofuma ba dibakeng tsa mahae bo ne bo ke ke ba ba hodimo hakaana setjhabeng le ikonoming ya ha jwale.

Ikonomi tse ngata di hola ka ho tlosa mehlodi ya thuso ya batho le ya matlotlo mekgeng ya motheo (temo, merafo), ka hore pele e kene mekgeng wa indasteri e be e fetela mekgeng wa ditshibeletso. Hona ho etsahetse le mona Afrika Borwa, moo diphetoho tsa ka mora dilemo tsa mesebetsi ya di-indasteri di ntseng di etsahala. Ho ntse ho le jwalo, ho na le bopaki ba hore mesebetsing ona mekga ya motheo (e jwalo ka wa temo) e ka nna ba e hlolehile ho fihlela bokgoni ba yona, kapa e entse hoo ka tsela e fosahetseng e bileng le sephetho sa hore batho ba bangata ba se ke ba kenyelletswa melemong ya ntjhafatso.

Temo ya Kgwebo ya Afrika Borwa e latetse tsela e shebileng haholo kgolo ya matlotlo, mme mehlodi e meholo ya thuso ya temo (batho le disebediswa) e dutse e sa sebediswe kapa e neng e sebediswa ka tsela e sa fellang dibakeng tse neng di tsejwa ka di-*homeland* pejana. Hona ka bobedi ho bile le sephetho bokgoning ba ho sebeletsa moputso bathing ba dibakeng tsa mahaeng. Hodima moo, bokgoni ba bohwebi ba borapolasi ba Batsho bo ile ba hatellwa, pele ka ho se kenyelletswa mebarakeng ya mobu wa kgwebo mme le ka baka la hobane tshebetso tsa kgwebo e tswelang pele ka bolokolohi ya polasing e ne e sa kgonahale dibakeng tse neng di tsejwa ka hore ke di-*homeland* pejana. Menyetla ya mesebetsi kgwebong ya temo e ne e behetswe basebetsi ba se nang botsebi bo itseng bo ikgethang ba fuwang meputso e tlase, mme hona ho ntse ho le jwalo le kajeno, athe karolo e kgolo ya mesebetsi e kgwebong ya temo ke ya dinako tsa sehla le ya nakwana feela. Hodima moo, tsela ena ya kgolo e ne e bolela hore di-indasteri tse hodimo (difeme tsa disebediswa tsa tlhahiso) le tse tlase (tse sebetlang ka dijo le faeba) tse amanang le temo di ne di sa tswela pele ka botlalo, ka hoo, di tima batho ba dibakeng tsa mahaeng menyetla ikonoming.

Dintlha tsena ke tsona boholo tse bakileng dikarahano tsena tse kgolo le ho se lekalekane temong. Dikarahano tsena di ile tsa baka taba ya hore ho be le dihlapha tse pedi tsa 'rona' le 'bona' hara banka karolo, mme di bile le sephetho sa ho etswa ha dipholisi le phumantsho ya ditshibeletso e neng e shebile mekga e mebedi ya temo ho ena le ho shebana le mokga o le mong o kopaneng - o mong e le wa borapolasi ba kgwebo ha o mong ona e le wa bao ba neng ba bitswa 'borapolasi ba ntseng ba hlahella'. Ka hoo, ho na le kgaello e felletseng ya ponelopele ya ('rona') le kutlwisiso ya temo, mme hape le ho ba mmoho ke ntho e leng siyo. Morero ona wa mokga o yang ka leano o batla ho fedisa dikarahano tsena le tsela e ka bang le kotsi.

Ho tloha ka 1990, ho bile le tshebetso tse mmalwa tsa ho fedisa melao ya kgethollo le ho ntlafatsa ho ba le seabo ha batho, mme ka yona nako eo ho ile ha kengwa tshebetso mesebetsi e mengata bakeng sa ho tlosa ditshitiso le ho etsa hore mokga o be le bolokolohi. Tse ding tsa diketso tsena di bile le diphetso tse ntle haholo ha tse

ding tsona di ile tsa ba le ditlamorao tse neng di sa lebellwa. Diphetoho tse kgolo tse entsweng dipholisng mabapi le hona di kenyellelsa:

- Ho tloswa ha ditshitiso thekisong ya dihlahiswa tsa temo
- Diphetoho taolong ya ditjhelete tsa temo, ho kenyellelwa le ho fediswa ha makgetho a mang a itseng a neng a tshehetsa mokga
- Phokotso ditshenyehelong tse tobileng tsa ditekanyetso tsa mokga
- Diphetoho tabeng tsa mobu, ho kenyellelwa ho kgutlisetswa mobu, kabo botjha ya mobu le mananeo a ho fetola ditokelo tsa ho kgona ho fumana mobu le ho kgona ho o sebedisa
- Ho fetolwa ha dipholisi tsa kgwebo, tse kenyellelwa ditefiso tsa dintho tsa dipolasing le bolokolohi bo akaretsang ba kgwebo ya temo ho kenyellelwa le ditumellano tsa kgwebo ya bolokolohi
- Diphetoho tsa mekga tse nang le tshusumetso taolong ya temo
- Tshebediso ya melao ya mesebetsi ho mokga wa temo.

Diphetoho tsena di bile le diphetoho tse kgolo tse bakileng hore ho be le keketseho ya tlhahiso le temo e nang le tlhodisano e hodimo, le ha borapolasi ba bangata ba sa ka ba sireletseha ditshosong tsa matjhaba, maemo a lehodimo a sa tsitsang, boemo bo ntseng bo mpefala ba dikoloto le dipehelo tse yang tlase tsa kgwebo. Tsena, mmoho le mesebetsi e metjha, melao ya metsi le mobu, ho bakile tjhebelopele e seng ntle mabapi le maikemisetso a molao ona, ha lelefatsa le ditebello tsa mosebetsi, le ditatements tsa setjhaba ho tswa dihlolong tse ngata tse ileng tsa hatella taba ena, di bile le kabelo karabelong e seng ntle hara borapolasi ba kgwebo le ho fokotswa ha palo ya basebetsi ba dinako tsohle mapolasing.

Tshebetso e potlakileng ya ho fedisa ditshitiso le ho tlisa bolokolohi dilemong tse leshome tse fetileng e bontshitse hape le bokgoni bo bonyenyane ba borapolasi ba bangata ba ho tsamaelana le diphetoho tsa pholisi le mebaraka. Ho sebetso haholo ka tlhodisano ya matjhaba ho amme bokgoni ba bona ba ho hlodisana ka tsela e seng ntle, mme hoo ho bakile hore borapolasi ba bangata ba tswa indastering ena ya bona. Ikonoming ena e nang e tlhodisano e kgolo hape e sebeletsang pepeneneng, mekgwatshebetso ya borapolasi ba banyenyane e ya hloleha kapa e fumana ho le boima ho ba karolo ya temo e kgolohadi.

Le ha ditshitiso le mathata a mangata a thibela mokgwa wa temo ho ka sebetso ka bokgoni ba on aka boflalo, hona e mpa e le karolwana ya ntho eo e leng yona ya sebele. Ho na le matshwao a tshepisang a hore borapolasi ba bang ba sebetso hantle haholo le ka tlasa maemo ana a ha jwale. Hape ho boheha ho na e bopaki ba motheo o motle le maikutlo a matle le thahasello hara borapolasi, dikgwebo tsa temo le Mmuso hore ba tshwarahane le diphepetso tsena mme ba di fetole ho ba menyetla e metle.

4 Diphephetso tsa mokga

Ho tswa ditherisanong tse sa tswa feta ho a kgoneha ho hlwaya mathata ao e leng ona a maholo le diphepetso tsa mokga. Phepetso e kgolo ya temo ya Afrika Borwa ke ho lokolla bokgoni bona bo sa sebedisweng bo ka hara batho mmoho le ho dipoelo le

tlhodisano e tlase e leng tsona tse sitisang ho ba le seabo ha batho ba fapaneng le dikarolo tse fapaneng tsa ikonomi. Bothata bona bo iponahatsa haholo hara mathatanyana a mangata - mme bo bong le bong bo na le phepetso ya bona.

TLHODISANO E SITISWANG MMOHO LE DIPOELO TSE TLASE

Matshwao a supa hore mokga wa temo wa Afrika Borwa o ntse o arabela ka tshepo diphepetsong tsa ho ba le tlhodisano e eketsehileng. Leha ho le jwalo, ho na le bopaki hape ba hore mekga e meng e menyenyane ya temo le mesebetsi e eketsang boleng ha e na tlhodisano mebarakeng ya mona hae le dinaheng tsa matjhaba. Hona ho bakwa ke dintho tse ngata, ho kenyelletswe le ditjeo tse hodimo tsa ho sebediswang ekasitana le tlhahiso e tlase, maano a fokolang a kgwebo le ho se kgone ho sebeta hantle, le tshebetso tse nang le leeme tsa kgwebo ho tswa ho bao ho hlodisanwang le bona, jwalo-jwalo. Kgaello ya ho ba le tlhodisano le dinaha tsa matjhaba ho baka hore ho be le diphaello tse tlase le dipoelo tse ka tlasa tse tlwaelehileng mokgeng, e leng yona hape ntho e bakang hore ho be le dipeeletso tse tlase di-indastering tse ding. Hona e ka nna ba ke yona phepetso e kgolo e lokelwang ho rarollwa bakeng sa ho beha temo tseleng e hodimo ya kgolo le ntshetsopele e lebelletsweng.

SEABO SE NANG LE LEEME

Ka baka la nalane eo re siietsweng yona ya ho se kenyelletswe le ho kgethollwa, phepetso jwale ke ya ho lokolla ditalente le matla a boqapi a batho, mme ho ntlafatswe seabo sa bona dikarolong tsohle tsa temo, mme ho fediswe hanghang ditshita tse ngata di bakilweng ke karohano ya nako e fetileng. Phepetso mona ke ya hore hlwaya mananeo a tla kgothaletsa ba batjha ba kenang mokgeng ona; ba batsho le ba basweu; ba batjha le ba seng ba hodile; banna le basadi; dikgwebo tse nyenyane le tse mahareng, ho kena mokgeng ona. Qetellong, ke ntho ya bohlokwa ho fumana diitsela tsa ho etsa bonnete ba hore dibopeho tsena tse fapaneng tsa mokga di ikutlwa hape di bile di ipona di le karolo ya mokga o le mong ka sebele.

HO BA LE TSHEPO E TLASE YA HO BEELETSA TEMONG

Tshepo e tlase peeletsong ya temo e bakwa ke dipoelo tse tlase ekasitana le mathata a fihlelwang ka diqeto tse entsweng hape a sebediswang haholo a ikonomi le kgahisano a bang le sekgahla dipeeletsong le tlhahisong a jwalo ka ho ata ha ho bolauwa ha borapolasi, ho tebelwa ha badudi mapolasing le ho ipeha mapolasing ntle le molao. Hodima moo ho na le maiklo a seng matle ka temo, e leng ona a mpefatsang boemo. Tshepo ya babeetsi e a hlokeha bakeng sa ho fihlela mokga o matla hape o mafolofolo o holang wa temo.

MEKGWATSHIBETSO E SA LEKANANG, E SA SEBETSENG HANTLE HAPE E SE NANG BOKGONI YA TSHEHETSO LE PHUMANTSHO

Ntlha ena ke e nngwe ya mathata a maholo a bopang motheo wa dintlha tse boletsweng. Bofokodi ba phumantsho le ho kengwa tshebetsong ha ha mehato e mengata e fapaneng, melawana le manaeo a Mmuso, ekasitana le mekgwatshebetsu ya tshehetso e sa sebetseng hantle - tseo tsohle e leng tsa bohlokwa bakeng sa ho bopa tikoloho e nang le bokgoni ya temo - di baka matshwenyeho a maholo le phepetso ho dibopeho tsohle tsa Mmuso tse tshehetsang mokga wa temo. Dintlha tse kenyang letsoho bothateng bona ke ho arohana ha diitsebeletso tse itseng, mehlodi e sa lekanang ya thuso, taolo le maikarabelo a fokolang, ekasitana le diqeto tse fokolang tsa phethahatso mme hangata hape le ho nka nako e telele pele ho ka etswa diqeto.

TSAMAISO E FOKOLANG HAPE E SA KGONENG HO TSWELA PELE YA MEHLODI YA THUSO YA TLHAHO

Mobu o sa sebedisweng o nang le bokgoni bo hodimo le bo mahareng ha o mongata mona Afrika Borwa, athe hape ho na le dikgaoletso katolosong e tsepameng ya tlhahiso ya temo. Hodima moo, popeotheo ekasitana le ditshebeletso tsa ho tshhehetsa tshebediso e tswellang ya mobu ke dintlo tse sa lekanang. Mananeo a Mmuso (a jwalo ka a Tlhokomelo ya Mobu le Ho Sebeletsa Metsi) ao sepheo sa ona e leng ho sireletsa mehlodi ya thuso a atleha empa ha a lekana. Ho thefuleha ha mobu e ntse e le bothata mobung o motle le o seng motle bakeng sa ho lema. Ka kगतello e entseng e eketseha ya hore temo e atolose tlhahiso ya yona ka ho ya ka yuniti ya mobu, hona e ba phepetso e kgolo ya ho etsa bonnete ba hore hoo ha ho etsahale ka tsela e tla baka tshenyho mehloding ya rona ya thuso ya tlhaho.

5 Maano a bohlokwa

Diphepetso tse hlwauweng di lokelwa ho rarollwa ka potlako ho etsa hore mokga wa temo o kgone ho floha boemong boo o leng ho bona ha jwale ba sebele ho ya sepheong se yang ka leano sa "bokgoni ba ho fihlela le seabo se lekanang mokgeng o nang le ditlhodisano le dinaha tse ding tsa lefatshe, o kgonang ho etsa dipoelo hape o nang le tswelopele, o tla ba le kabelo ntlafatsong ya maphelo a bohle". Sepheo sena se lokelwa ho fihlelwa ka morero o yang ka leano bakeng sa temo ya Afrika Borwa e bopilweng ka dikarolo tse tharo tsa bohlokwa, e leng: bokgoni ba ho fihlela le seabo se lekanang, tlhodisano le dinaha tsa lefatshe le ho etsa dipoelo, le taolo e tswellang ya mehlodi ya thuso.

5.1 Bokgoni bo lekanang ba ho fihlela le leano la ho ba le seabo

Malkemisetso a leano lena ke ho matlafatsa bokgoni bo lekanang ba ho fihlela le ho ba le seabo menyefleng ya temo; ho floswa borabe tabeng tsa mobu le tabeng tsa ho ba monga kgwebo; le ho bulela bokgoni bo felletseng ba bohwebi mokeng ona. Mona ho tla shejwa haholo diphetoho tabeng tsa mobu, mekgwa ya tshheheto ya ho qala mosebetsi ona wa temo bakeng sa bao ba batjha, tshebedisano le ho phahamisa mokga.

Leano lena le shebana le karahano ya nakong e fetileng le mesebetsi ya ho se kenyetsetse ba bang, mme le kgothaletsa ho ba le seabo ka tsela e tswellang ke bao ba seng ba le karolo ya mokga. Hape le kgothaletsa ntshetsopele ya ponelopele e kopanetsweng le leano le tshwanang la ho akaretsa le ho phatlalatsa temo le tla kenyetsetsa dikgwebo tsohle le dipolasi tsa boholo bo fapaneng, ho floha ho e nyenyane ka ho fetisisa ho ya ho e kgolo ka ho fetisisa. Mmuso o tla hloma sebopeliso sa tshebedisano tabeng ena, e leng se tla kenya tshebetsong leano la bohlokwa. Ho tla kgothaletswa bopaki le borupelli bo botle hape bo nang le botsitso bo ntseng bo hlahella mahareng a borapolasi ba bahwebi le bao ba batjha ba ntseng ba kena.

Seabo se tswelang pele mokgeng se tla ba le tiisetso feela ha re ka fedisa pono e hloakang ya tshepo ya temo jwalo ka ha e bontshwa ka dipolelo tse tlase, kananelo e tlase, mathata a tshireletso, matshwenyeho a basebedisi bakeng sa polokeho ya dijo, ditaba tse amohelohileng le diphetoho tse tsamayang butle — mme hoo ho etsa hore batho ba se ke ba ba le tshepo le motlotlo ka mokga. Bopolasi ke tshebetso e nngwe e sa shebang dintho tse ding ka thoko jwalo ka ha e tletse banna ba Ma-Afrikanere ba ikgantshang ka ho tshosa, mme ho na le ho qhellwa thoko le ho sa natswe ha borapolasi ba ntseng ba le teng ekasitana le ba ntseng ba hlahella. Ntho e nngwe hape eo e seng ya nnete ka tshebetso ya polasi ke ya hore batho ba batsho ha ba kgone kapa ha ba tshwanela ho ba ka hodimo ho basebetsi ba polasing ba futsanehileng ba sebeletsang ho iphedisa feela. Maikutlo ana a ka phepetswa feela ha dipono tse mabapi le temo di ka fetolwa mme sebakeng sa tsona ha kena mohopolo o matla, wa katleho le ho ba le boemedi temong, moo ho tla rarollwa matshwenyeho a basebedisi a mabapi le tikoloho le polokeho ya dijo.

Bakeng sa ho kgothaletsa balemi ba batjha hore ba kene mokgeng wa temo, ho tla tshwanela hore ho shebanwe haholo le mesebetsi ya ho fana ka matla a ikonomi: bathong ba batsho, basading, bathing ba holofetseng le batjheng ba merabe yohle. Tshebetso ena ke ya ho etsa hore batho ba batsho ba Afrika Borwa ba atlehe temong ya kgwebo, mme dikgwebo tsa temo di tla hloka maiteko a radilweng hantle haholo hape a lebisitsweng nthong e itseng bakeng sa ho lekanya maemo le ho tlisa boemedi bo bongata mokgeng o batsi. Hodima moo, ho lemohuwe hore batjha ba merabe yohle ke bona bokamoso mme ba lokelwa ho kgothaletswa ho kena mesebetsing ya temo. Maiteko ana a tla ralwa ka mokgwa o tla hlahisa mokga wa temo o batsi hape o sebetsang hantle haholo, o tla ba le tshusumetso ya ho hodisa ikonomi ya mahaeng, ntle le ho ba le kotlo ho borapolasi ba kgwebo ba ntseng ba le teng.

DIPHETOHO TABENG TSA MOBU

Jwalo ka mohato wa ho qala ke ntho ya bohlokwa ho sebetsana hantle haholo le phetolo ya merero ya mobu bakeng sa ho etsa bonnete ba hore ho ba le botsitso dibakeng tsa mahae le tiisetso ya mebaraka. Tshebetso ya ho matlafatsa ikonoming temong ya Afrika Borwa e qala ka bokgoni bo ntlafaditsweng ba ho fihlela mobu le ho neha batho ditokelo tsa ho ba le tshireletso ya ho ba beng ba mobu le ho ka kgona ho o sebedisa, le dibakeng tseo hona ho leng siyo ho tsona.

Bakeng sa ho sebetsana hantle haholo le phetolo ya merero ya mobu, ke ntho ya bohlokwa hore ho elwe hloko mekgwa yohle ya bokgoni ba ho ka fihlela mobu, e jwalo ka pusetso ya mobu, kabo botjha ya mobu le diphetoho tse mabapi le ho ba le tokelo ya ho ba monga mobu le ho ka kgona ho o sebedisa. Tshebetso tsena di tla kenyelletsa tshebediso ya mobu bakeng sa merero e sa amaneng le temo, jwalo ka phumantsho ya matlo, jj. empa e ke ke ya ba ka sehloohong morerong ona wa mokga o yang ka leano.

Ka ho latela kगतelopele e tsamayang butle le ho kengwa tshebetsong ha kabo botjha ya mobu dilemong tsa ho qala tse hlano ka mora 1994, lenaneo le ile la ralwa botjha hape. Lenaneo le letjha la Diphetolo tsa Ditaba tse mabapi le Mobu bakeng sa Ntshetsopele ya Temo (LRAD) le ile la ralwa bakeng sa ho atolosa mekgwa e fapaneng ya tshehetso e tla ba teng bakeng sa baahi ba Afrika Borwa ba neng ba tingwa menyetla pele hore ba kgone ho fihlela mobu oo ba tla o sebedisetsa haholoholo bakeng sa temo. Le matlafatsa thuto ya sebele ya mebaraka e thuswang kabong ya mobu botjha ya lenaneo la pejana la phetolo ya merero ya mobu. Boiphihlelo ba dinaheng tsa matjhaba bo bontshitse hore mananeo a theilweng mebarakeng a kabo botjha ya mobu ke Mmuso a boheha a sebetsa hantle ho feta mananeo a sebediswang ke mekgwa ya Mmuso feela. Lenaneo le radilweng botjha hape le na le bokgoni ba ho

potlakisa phumantsho ya mobu, hobane ke lananeo le kopaneng hape le bonolo mme le laolwa ke batho ba fumanang melemo ho lona ba bile ba le sebedisa ka ho kgona ho fetoha le mabaka ka ho ya ka maikemisetso a bona le mehlodi ya thuso e leng teng.

Mmuso o ikemiseditse ho etsa bonnete ba hore lananeo lena le atlehe le ho netefatsa hore batho ba hlahang dihlopheng tsena tse neng di tingwa menyetla di fumana mobu ka potlako hape ka tsela e hlophisitsweng hantle. Leha ho le jwalo, ke ntho ya bohlokwa hore mobu o sebediswe ka tsela e tla ba le tlhahiso. Hona ho tla etsahala ha feela ho ka fanwa ka diitsebeletso tse ding tsa tshehetso mmoho le mananeo a thupelo. Ka hoo, ke ntho e ntseng e elwa hloko hore diphetoho tsa merero ya mobu le ho fumanela borapolasi tharollo, ha se ntho e ka etsahalang sepakapakeng, mme mafapha a temo a diprovinse le mebuso ya sehlahae e tshwanela ho ba le seabo sa bohlokwa ho thusa bao ba tla una molemo. Hona ho tla hloka hore mathata a bokgoni a mebuso ya diprovinse le ya sehlahae a rarollwe ka potlako.

Ho tla lekwa matsapa ohle a ho fihlela diphetoho tsa merero ya mobu tse potlakileng hape tse tla tswela pele. Hona ho tla kenyelletsa ho rekiswa mobu wa temo o welang tlasa Mmuso jwalo ka ntho ya ho qala ya ho shejwa. Hona ho tla tsamaelana le mehato e jwalo ka ya dikimi tsa kabelano ka tekatekano, temothuo ya dikonteraka, temothuo e hirisiwang, ho fetolwa ha ditokelo tsa ho ba le mobu leho kgona ho o sebedisa dibakeng tse kopanetsweng, le hore ho fumanwe mobu wa poraefete.

Hobane bongata ba mafutsana a mahaeng ba phela le ho lema mobung o kopanetsweng, ditaba tsa tshireletso ya ho ba le mobu le ho kgona ho o sebedisa di lokelwa ho rarollwa ka potlako. Ke ntho ya bohlokwa hore ho fanwe ka dikgothaletso tse ntlafaditsweng le menyetla ya ho tsetela dinthong tse jwalo ka tsena. Hobane ena e le taba e hlokolosi, ho tla tshwanelwa hore ho sebetse ka mokgwa o tswellang le bolaodi ba setso ho etsa hore mosebetsi ona o atlehe. Hona ho tla tsamaelana le tsosoloso ya dikimi tsa ho nosetsa dibakeng tseo pejana di neng di tsejwa ka di-*homeland*, le phetiso ya tsamaiso ya tsona le ho ba beng ba tsona ho ya matsohong a borapolasi le merabe e nang le botsebi.

Le ha diphetoho tsa merero ya mobu e le ntlha ya bohlokwa bakeng sa ho etsa bonnete ba ho ba le batho ba nang le seabo ka tsela e batsi temong ka bophara, ho tshwanetse hore ka yona nako eo ho shejwe le diitsebeletso tse ding tsa tshehetso bakeng sa ho etsa bonnete ba hore mosebetsi wa ho kgona ho fihlela le wa ho fana ka matla o a atleha hape o tswela pele.

DITSEHELETSO TSA TSHEHETSO

Le ha matla a mokgatlo mmoho le ditjhelete di se di sebedisitswe bakeng sa ho fana ka mobu ho balemi ba ntseng ba hlahella dilemong tse supileng tse fetileng, ha ho hongata ho seng ho entswe mabapi le manao a tshehetso ya boradipolasi. Ho fihlela jwale, tshehetso ya ka mora tharollo ya mobu ho bao ba nang le seabo mananong a phetolo ya merero ya mobu e hlophisitswe morero oo feela, mme sephetho sa teng hangata di ne di ba ntle. Ho sa le jwalo, diitsebeletso tsa tshehetso ho borapolasi dibakeng tseo pejana di neng di tsejwa ka di-*homeland* kaofela ha tsona di putlame.

Ho na le diphepetso tse pedi mabapi le diitsebeletso tsa tshehetso ya ka mora tharollo ya merero ya mobu. La pele, ha borapolasi ba batijha ba tshwanelwa ho fuwa matla a ho ba le seabo se molemo ntshetsopeleng ya temo, ho hlokeha hore ba kgone ho fumana diitsebeletso tsa tshehetso. Empa boiphihlelo ho tswa Afrika bo re bontshitse hore hona ha se ntho e tshwanelwang ho hlophisetswa morero oo feela kapa ka mokgwa o nang le kgetholo. Dipuputso di bontshitse hore diitsebeletso tsa tshehetso ho borapolasi ba banyenyane le ba mahareng ha di a tshwanelwa ho arohangwa le tseo tse fuwang borapolasi ba baholo ba kgwebo. Ka hoo, phepetso ya pele ke ho

ntlafatsa le ho atolosa diitsebeletso tse leng teng tsa tshehetso bakeng sa ho fihlela ditlhoko tsa borapolasi bohle. Hona ho kenyellelisa le tswelopele ya mefuta e fapaneng ya mesebetsi e jwalo ka matlafatso ya mekgatlo e fanang ka diitsebeletso bakeng sa diphuputso, diitsebeletso tsa ditjhelete, bokgoni ba ho fihlela le ho ntshetsapele mebaraka, thupelo le ntshetsopele ya bokgoni le Temo ya Mafapha a Diprovinse.

Phepetso ya bobedi ke ya ho fana ka tshehetso e shebilweng haholo bakeng sa borapolasi ba batjha. Ho tla etswa mesebetsi e meraro ya bohlokwa mabapi le hona:

- Ho fana ka tshehetso ya ka mora tharollo ho borapolasi ba unang molemo ka diphetoho tse mabapi le ho kgutlisetswa mobu, kabo botjha le diphetoho ditokelong tsa ho ba le mobu le ho ka kgona ho o sebedisa. Tharollo ya ka morao ya mobu ho fihlela jwale e hloka kgokahanyo e ntle haholoholo pakeng tsa Mafapha a Temo le Merero ya Mobu, mahareng a Mmuso wa naha le ya diprovinse, le bolaoding ba selehae le mekgatlong ya borapolasi le kgwebong ya temo.
- Ho hlwauwa ha borapolasi ba batjha ho tswa dihlopheng tseo tse neng di tingwa menyetla nakong e fetileng mme di fumane mobu ka ho ithekela ona ka poraefete, ka ho o hira, ka mpho, jj. Ho tla ba le tekolo ya ditlhoko bakeng sa ho bona se batlehang ka ho ya ka bokgoni ba ho fihlela diitsebeletso tsa tshehetso, mme ho sutjwe dibaka le mefuta ya diitsebeletso tse hlokehang haholo hore di be ka pele ha ho fuwa diitsebeletso tsa tshehetso.
- Ho qalwa ha mananeo a tshibollo e nang le ntshetsopele bakeng sa borapolasi ba leng mobung o kopanetsweng. Tabataba mona e tla ba ya ho rarolla mathata le mehatong ya ho thusa borapolasi bana ho ba bahlahisi ba atlehileng nakong e kgutshwane ka ho ya ka moo ho ka kgonehang. Hona ho tla hloka bokgoni bo tshwanetseng ba ho fihlela mebaraka, thupelo, ho fetolwa ha ditokelo tsa ho ba le mobu le ho kgonaho o sebedisa, popeotheo le diitsebeletso tsa tshehetso tse shebilweng haholo. Ho tla qalwa mananeo a sebedisanang le mekgatlo ena ya thepa, kgwebo tsa temo tsa selehae le Di-cooperative bakeng sa ho fana ka dikgothaletso tse nang le tshupo ho netefatsa ho ba le seabo ha tsona.

Hara dintho tse ding, bao ba nang le seabo ba leng ka sehloohong mokgeng ona ba tshwanetse ho ikemisetsa ho shebana haholo le mananeo ana a tshehetso ya borapolasi bakeng sa ho bopa tlwaelo e akaretsang bohle temong ka ho kgothaletsa mananeo a tshebedisano, diseshene tsa mosebetsi o yang ka leano le mesebetsi e kopanetsweng ditabeng tse tshwanang le tsena tse latelang:

- Bokgoni bo ntlafaditsweng ba ho fihlela mebaraka le ho tloswa ha ditshitiso mebarakeng bakeng sa borapolsai ba batjha ba ntseng ba kena
- Ho matlafatswe phetiso ya thekenoloji e yang ho borapolasi ba batjha ka ho ba le ditso tsa moo borapolasi ba tla fumana tshehetso boemong ba selehae
- Ho kengwe tshebetso morero wa ntshetsopele ya bokgoni ba batho, o tla kenyellelisa ntshetsopele ya bahwebi ba banyenyane le diprojeke tsa thupelo
- Bokgoni bo ntlafaditsweng ba mefuta e felletseng ya diitsebeletso tsa ditjhelete dibakeng tsa mahaeng le bokgoni ba ho sebetso hantle haholo ke mekgatlo ya ditjhelete ya dibakeng tsa mahaeng
- Tjhebelopele e ntlafaditsweng, tshebedisano le dikgokahano mahareng a mekgatlo ya Mmuso, basebetsi ba temo, mekgatlo e seng ya Mmuso le mekgatlo ya baahi e tshwarahaneng le mananeo a ntshetsopele ya temothuo ka diforamo tse tshwarang boemong ba naha, diprovinse le ba selehae. Diforamo tse jwalo di ka sebedisetswa ho hlwaya ditlhoko le mananeo a tshwanetseng a lokelang ho behwa ka hodimo lenaneng, ho buue ho be ho rarollwe mathata a mananeo a ntseng a le teng, ho lekolwe taba ya ho fana ka dikgothaletso le tshebedisano mmoho ya Mmuso le mekgatlo ya poraefete bakeng sa ho ntlafatsa bokgoni ba ho tswela pele ha mananeo, le ho ho fana ka dithahiso tse mabapi le dipholisi le disebediswa tsa dipholisi.

- Bokgoni bo ntlafaditsweng ba katoloso ya basebetsi mokgeng wa poraefete le Mafapheng a Diprovinse a Temo.

Ho ba le seabo ka mokgwa o eketsehileng temong ho tla tshehetswa ke mananeo a ho thusa borapolasi ba batjha ba ntseng ba kena ka popeotheo ya temo. Mehlala mona e kenyelletsa tshehetso ka ho kengwa ha difense, ka ditanka, ka di-*contour*, mesebetsi ya paballo ya mobu, thuso ya ditjhelete bakeng sa ho reka maruo le mekoti e fatshe e ntshang metsi.

Diketso tse kopanetsweng hangata di molemo haholo bakeng sa ho fana ka matla ho borapolasi. Ka ho sebetsa mmoho, borapolasi ba kgona ho hlwaya ditlhoko tsa ditho e be ba kopanya ditseko tsa bona, ba kopanye le matla a bona a ikonomi e be ba rarolla se ba hlolang mmarakeng. Ka hoo, Mmuso o tla tshehetsa mekgatlo ya borapolasi hore e tle ebope bokgoni ba yona mme e hlahise le mekgwa ya ka hare ya dikgokahano. Mabapi le hona ho tla kgothaletsa tshebedisano e matla mahareng a NAFU le Agri SA jwalo ka sesebediswa se matla sa ho fana ka matla ho borapolasi bohle.

Ka kakaretso ho na le kgaello ya popeotheo dibakeng tse neng di tsejwa ka di-*homeland*, ha ho ntse ho na le kgweletso ya hore ho ntlafatswe mme ho hlokomelwe dibaka tsa mahaeng tseo e leng tsa ba basweu feela. Hona ho na le sephetho sa ho etsa dibaka tsena hore di se ke tsa ba le tlhodisano. Bakeng sa ho rarolla ho se lekalekane hona hwa popeotheo le ho shebana le dikgweletso tsa hore ho be le ntlafatso ya phumantsho ya ditshebeletso, Mafapha a Diprovinse a Temo le bolaodi ba selehae bo tla kotjwa ho lekola botjha dikgeo tse leng teng popeotheong e be di etsa bonnete ba hore ho fanwa ka lenane le hokahantsweng Mererong ya Ntshetsopele e nang le Nyalanyo bakeng sa ntshetsopele ya popeotheo. Hona ho tla kenyelletsa kelo hloko e tla nehwa diitoropo tsa mahaeng le ditsi tsa ditshebeletso. Temo e tla kenyelletsa tjhebelopeleng ya dintlha tsa mateano tse hlwauweng mme tsa behwa ka hodimo lenaneng.

Temothuo ya sekwale-jwale e fetohile ka baka la kगतello ya ikonomi. Borapolasi ba se ba inkela mekgwa e tla boloka ditshenyehelo e jwalo ka ho etsa dintho tse ngata tse fapaneng, katoloso le ho kenya boleng jwalo ka tsela ya ho rarolla dipoelo tse ntseng di theoha. Maano ana hangata a bolela ho suthela tshebetsong tse kgolo haholo. Mofuta o fetohang wa temothuo le ona hape o bolela hore ho na le ditshitiso tse thibelang ba bangata bao ba ka ka bang le bokgoni ba ho kena mokgeng ona wa temo. Bakeng sa ho shebana le diphepetso tsena tsa ikonomi, ho tla ralwa mekgwa e metjha ya tshibollo ho etsa hore batho ba kgone ho kena indastering le tlasa maemo ana a ha jwale.

Le ha dikgeo tse ngata di behetswe Mmuso leanong la ho kgona ho fihlela le ho ba le seabo, ke ntho ya bohlokwa ho ela hloko hore mokga wa praefete—e leng kgwebo ya temo, borapolasi, di-cooperative, mekgatlo ya borapolasi—e ba le seabo sa bohlokwa haholo sa ho tshehetsa phumantsho ya matla le ho ba le seabo. Jwale e se e le ntho e potlakileng hape e hlokehang ya hore mokga wa poraefete o shebane le phepetso ena ya ho fana ka matla le ntlafatso ya tekatekano. Ho tla hlahiswa dikgothaletso ts tla etsa hore mokga wa poraefete o be le seabo ntshetsopeleng ya temo le tshebetsong ya ho fana ka matla.

Although several roles are earmarked for the Government in the access and participation strategy, it is important to note that the private sector—implying agribusinesses, farmers, cooperatives, farmer organisations—has a much more important role to play in fostering empowerment and participation. It is now urgent and necessary that the private sector take up this challenge of empowerment and improved equity. Incentives will be developed to encourage private sector involvement in the agricultural development and empowerment process.

5.2 Tlhodisano le dinaha tsa lefatshe le ho etsa dipoelo

Sepheo sa leano lena ke ho ntshetsa pele mokgwa wa ho etsa dipoelo ka ho ba le tlhodisano e tswelang le dinaha tsa matjhaba phepelong ya dihlahiswa tsa mokga wa temo, dihlahiswa tse ka sehloohong, mesebetsi e mabapi le tsa temo, le di-indasteri tsa bohahlaudi ba temo. Dintlha tse tsheletseng di beha sebopeho sa tikoloho eo mokga o hlofanang ho yona mme di kgothalatsa ho botjwa ha monyetla wa tlhodisano. Tsona ke tsena:

- Maemo a disebediswa
- Maemo a mabapi le tse batluwang
- Di-indasteri tse amanang hape tse tshhehetsang mokga
- Leano, sebopeho le tlhodisano e tiileng
- Maikutlo a Mmuso ekasitana le pholisi
- Seabo sa monyetla.

E nngwe le e nngwe ya dintlha tsena e shejwa ka diketso tse itseng tse yang ka leano bakeng sa ho ntlafatsa tlhodisano temong.

MAEMO A DISEBEDISWA

Ka maemo a disebediswa ho bolelwa disebediswa tsa tlhahiso, ho fumaneha le boleng ba mehlodi ya thuso ya tlhaho, boemo ba ditjeo tsa ho sebediswang tse jwalo ka basebetsi, *diesel*, le dibolaya-dikokonyana, metjhini, botsebi le popeotheo. Disebediswa tsena di a hlokeha bakeng sa mokga hore o tle o kgone ho ba le tlhodisano o etse le dipoelo.

Diphuputso tsa haufinyane di sa tswa bontsha hore maemo a disebediswa mona Afrika Borwa a sitisana le tlhodisano mokgeng wa temo le mesebetsi ya temo. Hwa bohlokwa haholo mabapi le hona ke ditjeo tsa ho sebediswang, tlhahiso ya mehlodi ya thuso ya tlhaho, ditjeo le boleng ba basebetsi ba hlohang botsebi bo itseng, ditjeo tsa basebetsi ba nang le botsebi bo itseng, ditjeo tsa tsamaiso tse tsamaelanang le ho hira le ho laola basebetsi, boleng ba popeotheo, ditjeo tsa matlotlo le ditjeo tsa thekenoloji.

Papisong le bahlahisi ba baholo ba koro ba lefatscheng ba jwalo ka ba US, EU, Argentina le Brazil, Afrika Borwa e na le mobu o monyenyanane o nang le bokgoni ba hoo, tlelaemete e ommeng hape e se anng botsitso, le ikonomi e nang le ditjeo tse hodimo. Dintlha tsena kaofela di etsa hore ho be boima hore temo ya Afrika Borwa e hlofanane le ya dinaha tsena. Ka hoo, bakeng sa ho ka ba le tlhodisano, boikgethelo bo leng teng bakeng sa borapolasi jwalo ka ha ho se na tshetso ya Mmuso, ke ho ka kgonaho sebetsa hantle haholo mme ba fokotse ditjeo tsa tlhahiso ka ho sebedisa disebediswa tse mmalwa tsa tlhahiso ka tsela e tla ba le molemo.

Borapolasi ba bangata le kgwebo ya temo ba atlehile ho kenya tshibetsong mananeo a ho fokotsa kopanya disebediswa, ba fokotse ditjeo, ba be le tsamaiso e ntlafetseng ya basebetsi le ho fokotsa ditjeo ka tsela e sebetsang hantle haholo, mme hona ba ho etsa jwalo ka karolo ya leano la ho fokotsa ditjeo tsa tlhahiso. Leha ho le jwalo, hona ho fana feela ka karolwana kapa tharollo ya nakwana feela bakeng sa temothuo e nyenyane le e mahareng ekasitana le dikgwebo tsa temo. Ka hoo ho hlokeha mananeo a Mmuso a tla ba le sephetho phokotsong ya ditjeo tsa tlhahiso hore a be karolo ya bohlokwa ya leano la tlhodisano.

Tseo e leng tsa bohlokwa ka mokgwa o ikgethang ke ditjeo tsa mafura a makoloi, transporoto le matlotlo. Ditjeo tsa transporoto haholo di susumetswa ke tsamaiso e fokolang hape e sa lekanang ya popeotheo ya transporoto. Mehlala ya hona e kenyelletsa ho se be teng ha diterene bakeng sa ho tsamaisa thepa e ngata haholo,

kgaello ya tlhodisano ya ka hare ditshebeletsong tsa diterene le tsa dikoung ho bakang hore ditshebeletso di se tshepahale hape di bitse dithelete tse hodimo haholo, dikgaoletso tsamaisong ya dihlahiswa tsa temo ka difofane mmoho le ditjeo tse hodimo tsa hoo, popeotheo e senyehileng hape e sa lekanang ya mebila ya naha le popeotheo e fokolang ya dikgokahano. Dintlha tsena ka botsona feela di etsa hore ditjeo tsa tlhahiso ya temo kontinenteng ya Afrika di be hodimo ho menahane hane ho feta Asia, America le Europe.

Mmuso o na le seabo sa bohlokwa sa ho rarolla ditaba tsena. Ho fihlela jwale, ho tla elwa hloko mananeo ana a latelang:

- Phokotso e nngwe hape ya lekgetho le ditefiso tsa *diesel* le disebediswa tse ding tsa tlhahiso
- Ho lokiswa ha sebopelo sa Mmuso sa dikgothaletso bakeng sa ho fokotsa ditjeo tsa ho fetela dihlahisweng tse nang le tlhodisano
- Disebediswa tse nang le tshibollo ya tsa ditjhelete bakeng sa ho thusa borapolasi ba batijha le ba ntseng ba le teng hore ba kgone ho laola dipheho tsa ditekanyetso tse hodimo tsa tswala phallong ya tjhelete
- Tekolo botijha ya ditlhoko tsa transporoto ya terene ha ho bapiswa le pholisi ya mmila le seporo bakeng sa temo
- Ho kengwa tshebetso "Ponelopele le Mokgwa wa Boitshwaro bakeng sa Dikamano Mosebetsing wa Temo" e radilweng ke dihlopha tsa temo, mekgatlo ya basebetsi le Lefapha la Mosebetsi, mmoho le diphetoho tse ding hape tsa mebaraka ya mesebetsi.

MAEMO A MABAPI LE TSE BATLUWANG

Boholo, kgolo le popeho ya mebaraka ya lapeng ke dintho tse nang le seabo sa bohlokwa sa ho etsa hore indasteri ena e be le ditlhodisano le dinaha tsa matjhaba. Tlhodisano e matla ya selehae ke ya bohlokwa mme ke ka sewelo feela moo indasteri e se nang tlhodisano lapeng e ka ba le tlhodisano le dinaha tsa matjhaba. Ha feela sekgahla sa kgolo ya ikonomi se ntse se le tlase ho sekgahla seo ho nang le kgonahalo ya sona sa kgolo, boholo ba mebaraka ya Afrika Borwa le sekgahla sa yona se tsamayang butle bakeng sa dihlahiswa tsa dijo le faeba se tla sitisana le tlhodisano ya temo. Ka hoo, tseko ya bohlokwa haholo ya ho ntshetsa pele mebaraka ya selehae, e kenyelletsang, empa e se na dikgaoletso kgothaletsong ya mebaraka e emisang le dikgothaletso tsa bohahlaudi ba temo le dikgwebo le diketsahalo tsa dibakeng tsa mahae tseo e seng tsa temo.

Hangata menyetla ya mebaraka ha e ntshetswe pele ha ho na le kgaello ya tlhahisoleseding. Boleng, ho ba teng le ditjeo tsa tlhahisoleseding ya mebaraka ho ama tlhodisano ya bahwebi ba bangata mokgeng wa dijo tsa temo. Ntle le tlhahisoleseding e tshepahalang hape e tsamaiswang ka nako, mebaraka e metjha ya selehae e tla tswela pele butle haholo. Bakeng sa ho shebana le ditshitiso tsena, ho tla elwa hloko mananeo ana a latelang:

- Mokgwatshebetso wa kgwebo e nang le botsebi bakeng sa temo e ka sehloohong le mokgwa wa kgwebo ya temo o tla fana ka tlhahisoleseding ya bohlokwa ya diqeto tsa kgwebo le ntshetsopole ya mmara
- Ntlatatso e tswelang ya mosebetsi wa dipalopalo Lefapheng la Temo ka tshebedisano mmoho le indasteri le Lekala la Dipalopalo la Afrika Borwa
- Ntshetsopole ya dikgwebo tse njha tsa selehae ka mokgwa wa ho ela hloko dibaka tsa mahaeng.

DI-INDASTERI TSE AMANANG LE MOKGA

Ho ba teng ha bafepedi ba di-indasteri tse nang le tlhodisano le dinaha tsa matjhaba, jwalo ka di-indasteri tsa disebediswa tsa tlhahiso, mekgatlo ya ditjhelete, mekgatlo ya diphuputso, dikhampani tsa transporoto, bafepedi ba methiriele ya ho paka, le bafepedi ba disebediswa tsa bohlokwa tse jwalo ka motlakase le metsi di na le sephetho se itseng tlhodisanong ya mokga wa temo.

Ho eketseha ha kelo hloko ya bafepedi le baabi ke mmara, ekasitana le ho ba ka hodimo ha difeme tse kgolohadi tsa matjhaba ho ka ba le sephetho se seng setle tlhodisanong ya mokga wa temo. Matla a difeme tsena le kgaello ya tlhodisano ka hara mokga ho kaba le sephetho sa ditjeo tse hodimo tsa disebediswa tsa tlhahiso. Mabapi le hona, Mmuso o tla lebelala mekwa ya tlhodisano disebedisweng tsa tlhahiso ya temo le di-indastering tsa kabo, mme moo ho hlokehang, o lekole botjha boemo ba ditefiso kapa o etse bonnete ba hore ho kengwa Molao wa Tlhodisano.

Mosebetsi ya ho bulela bokgoni ba kgolo ba temo e ka sehloohong bo tloha ntlheng ya hore ditheko tsa bahlahisi tsa dihlahiswa tse ka sehloohong tse jwalo ka koro le dipeo tsa oli di nyoloha ka sekgahla se yang butle ho ena le ditjeo tsa disebediswa tsa tsona tsa tlhahiso nakong e behilweng. Mosebetsi wa bahlahisi ke ho eketsa tlhahiso ya bona hantle haholo ka ho sebedisa disebediswa tseo tsa tlhahiso ekasitana le mekgwa ya tlhahiso hantle haholo. Hona ho bolela hore hoo e leng hwa bohlokwa tlhahisong e tsamayang hantle haholo le tlhodisanong e ntlafaditsweng ke ho ba teng ha disebediswa tse ngata tsa tlhahiso le tshebediso ya thekenoloji e ntlafaditsweng ya tlhahiso. Keketseho ya ho sebetsa hantle haholo e itshetlehile hodima tshebediso ya thekenoloji e ntlafaditsweng. Ka hoo, diphuputso tsa temo, thupelo le katoloso ya mekga ke tsona dintho tsa bohlokwa mokgeng ona.

Mekgatlo ya ditjhelete ke yona tsela ya dikamahano ya bohlokwa bakeng sa ho etsa bonnete ba hore mokga o kgona ho hlodisana. Hangata borapolasi ba kgwebo ba sebeletswa hantle haholo ke di-commercial banks le Land Bank (Banka ya Mobu). Leha ho le jwalo, mekgatlo ena ha e fane ka diitsebeletso tse lekaneng merabeng e futsanehileng ya mahaeng. Hodima moo, borapolasi ba bangata ba banyenyane ha ba kenyelletse diitsebeletsong tse ngata tsa ditjhelete, hobane ba nkuwa e le monyetla o hodimo o ka bang kotsi, mme ho shebilwe haholo hore ha ba na dintho tse ba ka tshwarisang ka tsona. Ka hoo, ho tla kgothaletswa maiteko a ho hlalisa diitsela tse tla ba le tshibollo e tla nka sebaka sa hoo ho tshwariswang ka hona. Ho hlongwa ha mekgatlo ya selehae le e menyenyane ya ditjhelete e tla kenyelletsa di-cooperative tsa diitsebeletso tsa ditjhelete le dibanka tsa metsana, le yona e tla kgothaletswa.

TSHEBETSO YA PHEPELO E POTOLOHANG

Maemo a laolang ka moo dipolasi le kgwebo ya temo di botjwang ka teng, di hlophiswang ka eng le ka moo di tsamaiswang ka teng, le mofuta wa tlhodisano ya lapeng, a na le sephetho se bonahalang tlhodisanong ya mokga. Ho tshwanetswe hore ho etswe bonnete ba hore ho ba le tikoloho e nang le tlhodisano e utlwalang mokgeng ka ho sebedisa pholisi e sebetsang hantle haholo ya tlhodisano, botsebi le tsamaiso e ntle ya kgwebo. Bokgoni ba tsamaiso ba borapolasi le matla a mmara ka bareki ke dintho tsa bohlokwa haholo katlehong ya tlhodisano ya mokga wa dijo tsa temo. Mekga e rekisang e se e le mehola hape e matla haholo ditherisanong tsa ho beha ditheko tsa bahlahisi mona ka hara naha le dinaheng tsa matjhaba. Borapolasi bona ha ba boemong bo botle ha ho tluwa ditherisanong tsa ditheko. Bakeng sa ho ntlafatsa matla a ho ba le ditherisano tse kopanetsweng ke borapolasi, e bile ntho ya

bohlokwa ho bopa mekga ya tshebedisano le ho ba le tshepo e sa feleng dikamanong tse pakeng tsa banka-karolo ba fapaneng tshebetsong ya phepele le ho kgothaletsa dikamahano tsa phepele e potolohang ho dumella hore menyetla ena e be le molemo. Ho tla nkuwa mehato bakeng sa ho kgothaletsa ntshetsopele ya tlhodisano e nang le tshebedisano mmoho ya phepele e potolohang hara dihlopha tsa thepa e ngata.

HO DUMELLA TIKOLOHO E NANG LE PHOLISI

Tshusumetso ya Mmuso e ka ba e nang le tshepo kapa e se nang tshepo, mme hona hotla itshetleha hodima dipholisi tsa ona, mananeo le mekgwa ya tshebetso. Ho na le maikutlo a leng teng hara mekga ya temo a hore dipholisi tse ding tsa Mmuso mmoho le kgaello ya ho kenya tshebetsong mananeo a mang a Mmuso ke tsona dintho tse sitisanang temothuo le indasteri ya dijo tsa temo hore di se ke tsa ba le bokgoni ba tlhodisano. Leha maikutlo a fapana hara borapolasi ba ntseng ba le teng ba kgwebo le bao ba batjha ba ntseng ba kena mokgeng, ho na le tumellano ya hore ho se lekane le ho arohana ya diitsebeletso tse ding tse itseng, taolo le maikarabelo a fokolang le diqeto tse fokolang tsa phethahatso, ekasitana le ho tsamaya butle ha ho kengwa tshebetsong diqeto tsa phethahatso, ke tsona dintho tse lokelwang ho elwa hloko ka potlako. Ka hoo, Mmuso o tla ela hloko haholoholo ntlafatso ya maemo ohle a phumantsho ya diitsebeletso.

TAOLO YA MENYETLA E KA BANG KOTSI

Ka ho ya ka tlhaloso, temo ke indasteri e futuhelwang ke menyetla e ka bang kotsi ka mokgwa wa tlelaemete e fapafapanang, dikokonyana tse senyang dijalo, malwetse le dikotsi tsa ditheko, ekasitana le dikoduwa tsa tlhaho tse jwalo ka komello le dikoghola. Ha re sheba mona Afrika Borwa, lefu la HIV/AIDS, bonokwane, sekgahla sa tswala se hodimo hape se yang hodimo le tlase kgafetsa, koduwa tsa tlhaho, le ditheko tse se nang botsitso tse bakwang ke tlelaemete e ke keng ya nohwa, ke tsona dintho tsa bohlokwa tse nyollang ditheko mme di sitisa le tlhodisano tshebetsong tsa dijo tsa temo le faeba.

Leano le sebedisang hantle haholo la taolo ya menyetla e ka bang kotsi ke lona la bohlokwa bakeng sa kgothaletso disebediswa tsa taolo ya menyetla e kotsi tse jwalo ka inshoreense ya dihlahiswa tsa dijalo, tshireletso ya matlotlo le bokamoso ba mebaraka ya tsa temo. Karolo e nngwe ya leano le felletseng la taolo ya menyetla e kotsi ke ya ho ba le mokgwa o lemosang pele ho nako, o kenyellelsang bokgoni bo lekaneng le tshebediso ya ka bonako, e nepahetseng, ya tlhahisoleseding e tshwanetseng hape e sa lefelloweng e mabapi le maemo a lehodimo. Le ha hona ho sa etsuwe ka tsela e lekaneng ha jwale, tlhahisoleseding e jwalo jwale ho tla fanwa ka yona ka ditsi tsa tlhahisoleseding ya dibaka tsa mahae ka Mokgwatshebetso wa Tlhahisoleseding ya Dibaka tsa Temo (Agricultural Geographic Information System). Mmuso o tla kgothaletsa tshebediso e batsi ya mokgwa wa tlhahisoleseding ka baabi ba bang ba tlhahisoleseding.

Sewa sa haufinyane tjena sa mokaka le *karnal bunt* di supile tsela ya bohlokwa ya ho shebana le dikokonyana tse senyang, ekasitana le mafu a diphoofolo le a dimela. Taolo e sa lekaneng le tsebetso ya motgatla (mohlala, ditlamo tse eketsehang tsa matjhaba, maikarabelo a arohaneng, botsebi bo fokolang ba mafu a diphoofolo le ho se be le popeotheo e tshwanetseng), mmoho le mokgwa wa ho hlahloba o arohantsweng dikotwang hape o sa lekaneng, tsena tsohle di etsa hore mokgwa ona o se ke wa sireletseha.

Tshebetso ya haufinyane ya tlhophiso botjha ya polante le taolo ya boleng le ditshebeletso tsa bongaka ba diphoofolo ke ona mohato wa ho qala wa ho rarolla bothata bona. Tshebetso ena e tla tswela pele ka ho tsamaya mmoho le tekolo botjha ya pholisi le molao o mabapi le tsamaiso ya naha ya mafu a dimela le diphoofolo. Hodima moo, prothokholo ya ho shebana le maemo a tshohanyetso a Tlhwekiso le Tlhwekiso ya Dimela (*Sanitary Phyto-sanitary*) le ditaba tse mabapi le bophelo ba dimela le diphoofolo, e ntse e rerwa, ekasitana le ho hlongwa ha mokga o ikemetseng wa polokeho ya dijo o tl ba le bokgoni bo eketsehileng ba ho ntlafatsa taolo. Jwalo ka ha ho lejwa kgwebong e nang le bolokolohi lebatoweng la Dinaha tse Tswelang pele tsa Afrika e ka Borwa (SADC), Afrika Borwa e tla ba ka pele bakeng sa ho kgothaletsa tshebedisano mmoho lebatoweng ditabeng tsa Tlhwekiso le Tlhwekiso ya Dimela (ho bopa bokgoni, ho etsa hore maemo le mekgwatshebetso e tshwane, jwalo-jwalo).

Tlhaloso ya monyetla o ka bang kotsi thekong ke ya hore ke karolo mamaraka wa temo o se nang taolo. Ho sebetsana le monyetla o ka bang kotsi thekong ke ho sebedisa disebediswa tse ngata tsa taolo ya menyetla e kotsi tse jwalo ka mebaraka ya bokamoso, mme hona e tla ba ntho ya bohlokwa haholo ho borapolasi bohle. Mmuso, ka tshebedisano mmoho le mokga wa poraefete, o tla thakgola lenaneo le fellelseng la thupelo le temoso hara borapolasi ho ba kgothaletsa ho sebedisa disebediswa tsa taolo ya menyetla e ka bang kotsi tse jwalo ka mebaraka ya bokamoso ya temo. Menyetla e ka bang kotsi mmarakeng le thekong hape e ka fokotswa ka ho ba le tlhahisoleseding e ntle hape ya ka bonako. Mona Mmuso, ka bokgoni ba ona ba dipalopalo, o sa ntsane o ka ba le seabo se seholo, le ha hape ho ntse ho tla kgothaletswa mesebetsi e meng e jwalo ka ya Mokgwatshebetso wa Mahlale Kgwebong ya Temo o sa tswa botjwa haufinyane. Maiteko ana a tla neha borapolasi le dikgwebo tsa temo botsebi ba mmaraka bo hlokehang bakeng sa ho etsa diqeto tsa kgwebo ka tsebo mme ba fokotse le menyetla e ka bang kotsi mmarakeng.

Afrika Borwa ha jwale ha e na dikimi tsa tshehetso ya temo tse ikemiseditseng le dibopeho tse sebetsang dinako tsohle tsa mekgatlo bakeng sa taolo ya dikoduwa. Bakeng sa hona, ho se ho ntse ho qadilwe ho bopa bokgoni ba mekgatlo bo tla kenya tshebetso taolo ya dikoduwa tse jwalo ka dikgohola, mello le komello mokgeng wa temo. Dikimi tse jwalo di ka kenyetse dikimi tsa ho lekanya kuno le mananeo a inshoreense ya menyetla e ka bang kotsi, mme di tla ralwa ka tshebedisano mahareng a Mmuso, borapolasi le difeme tsa inshoreense tsa poraefete.

Qetellong, maiteko a ha jwale a Mmuso a ho laola sewa sa HIV/AIDS, ho lwantsha bonokwane, le ho etsa bonnete ba hore ho ba le botsitso ikonoming e kgolo a tla eketswa bakeng sa ho fokotsa menyetla e meng e ka bang kotsi mokgeng.

KGWEBO YA MATJHABA

Keketso ya ho ba le tlhodisano e tshehetswa ke tlhokeho ya ho tswelapele ka ho kopanya mokga ikonoming ya lefatshe mme ho bontshwa ke bokgoni ba ona ba ho rekisa dihlahiswa mebarakeng ya lefatshe. Ho na ho ka ba le kabelo kgolong e hodimo ya ikonomi ka ho eketsa bokgoni ba ho fihlela mebaraka.

Mehato ya Mmuso ya ho tshehetsa menyetla ya kgwebo ke ya bohlokwa haholo empa e tla hloka hore ho rarollwe tshehetso e fetang tekano le tshireletso ya temo ya lefatshe, mebaraka le botsebi ba kgwebo hore ho lekgangwe maemo a matjhaba bakeng sa temo ya Afrika Borwa.

Temo ya Afrika Borwa e tshwanetse ho shebana le tikoloho e nang le boemo bo ntseng bo eketseha ba phetiso ya temo, ditefiso tse hodimo hape le tse ntseng di nyoloha le kgaello ya ho sebeletsa pepeneneng ke dinaha tse tswetseng pele. Mebaraka dinaheng tse hape ha e na diitshiso tsa ditefiso dinthong tse jwalo ka ho rarahana

ya dimela, diphoofolo le mekgwa ya bophelo ya batho. Mekgwa ya tshebetso ya mona lapeng le taolo ya meedi ka kakaretso ha ya lekana bakeng sa ho sebetsana hantle le ho tliswa ha dintho ka ditheko tse tlase mona naheng ena, ditswantle tse seng molaong ekasitana le tshebediso ya Tlhwekiso le Tlhwekiso ya Dimela le mehato ya ho qhella thoko dikoung tsa makeno. Mehato ya mona hae ya Tlhwekiso le Tlhwekiso ya Dimela le maemo a amoheleng nakong e fetileng ha ya ka ya kgona ho shebana le kgolo ya ditswantle le diyantle, mme dintho tse neng di batlwa ka matla ke di-indasteri mabapi le merero ya Tlhwekiso le Tlhwekiso ya Dimela hangata di ne di sa nkelwe hodimo jwalo ka ha ho hlokeha ke Mmuso kapa di ne di diehiswa ka tsela e nang le ditjeo tse hodimo haholo.

Moya o sekametseng ka ho diyantle ha o bonahale dikarolong tse ngata tsa temo ya temo ya Afrika Borwa ntle le ho tse mmalwa feela, mme ho botjwa ha makgotla a diyantle a temo e sa ntsane e le tshibollo e ntjha. Haesale ho na le kgaello ya maikemisetso a ho tshihetsa diyantle ho tloha ka ho tloswa ha sekimi sa dikgothaletso tsa diyantle ka selemo sa 1997.

Hantlentle ho hlokeha mokgwa wa ho shebana le dintho tse batlehang ka matla (ke hore, ho tloswe ditshitso tsa mebarakeng le tlhodisano e nang le leeme) ekasitana le mokgwa wa phepele (ke hore, ho kgothaletsa diyantle) bakeng sa ho una melemo ya ikonomi ya dikgwebo tsa matjhaba ka botlalo. Hara tse ding, hona ho tla hloka ho latelang:

- Dikgokahano tse ntlafaditsweng mahareng a bolaodi bo tshwanetseng ba Lefapha la Kgwebo le Indasteri le Lefapha la Temo
- Ho ba le seabo se tsamayang hantle haholo Mokgatlong wa Lefatshe wa Kgwebo bakeng sa ho shebana le tshihetsa tshireletso e fetang tekano le e sa yeng ka tsela ya temo ya lefatshe
- Kgothaletso ya mesebetsi ya kgwebo e nang le tshibahalo e matla ya Afrika Borwa (ke hore ho ba motho wa Afrika Borwa ya motlotlo), mabitso-thekiso a boleng bo hodimo le tshihetsa e tobileng hape e nang le maikemisetso ya mekgwa ya temo le ya tlhahiso (mohlala, kgothaletso ya mebaraka ya diyantle le tiisetso ya mekitlane)
- Hlophollo e nepahetseng ya ditjeo le melemo ya tshebetso tsa kgwebo ho tloha ha di botjwa le/kapa a di phethwa
- Pholisi e hlakileng hape e lekanang ya tshireletso ya ditefiso e mabapi le mokgwa wa temo, le kgutsufatso ya mesebetsi e tshwanetseng ya ditefiso
- Tshebedisano le ka nqane ho meedi, mohlala, dinaheng tsa SADC, eo sepheo sa yona e leng ho fumana bongata ba bohlokwa ba diyantle, kabo le thekiso kapa ho fokotsa ditjeo ka ho ya ka diyuniti ka ho kopanya dipeeletso tse mabapi le diphuputso tsa kgwebo
- Taolo e sebetsang hantle haholo ya meeding bakeng sa ho thibela ditswantle tse seng molaong, mesebetsi ya ditswantle ya bonokwane ekasitana le tshebediso e fokolang ya mekgwa ya Tlhwekiso le Tlhwekiso ya Dimela le ho qhella thoko mmoho le melawana ya mehlodi. Bakeng sa ho rarolla ditaba tsena Mmuso o se o ntse o le tshebetso ya ho ntlafatsa tshihetsa ya ona ya hlahlobo, o eketsa basebetsi meeding e leng ba tla thusa ba Ditshebetso tsa Pokello ya Lekgetho tsa Afrika Borwa (SARS) ntlafatsong ya dibaka tsa yona tsa meeding. Hodima moo, Mmuso o tla fokotsa meedi eo thepa ya temo e kenang ka yona hore e be palong e ka kgonwang ho laolwa mme ho etswe le bonnete ba hore meedi eo yohle e hokahana le Ntlokgolo ka mokgwa wa elektroniki
- Jwalo ka mohato o mong hape wa ntlafatso ya kelo hloko ya menyetla ya dikgwebo tsa matjhaba, re tla shebana haholo le ntlafatso ya bokgoni le kutlwisiso ya mesebetsi ya tlhwekiso le ya tlhwekiso ya dimela. Mabapi le hona Mmuso o tla thakgola letsholo le ka sehloohong lenaneng le amanang le kgwebo ho kena ka mafolofolo mosebetsing wa ho hloma dikamano le bolaodi ba Tlhwekiso le

Tlhwekiso ya Dimela mebarakeng ya ha jwale e meholo hape e nang le bokgoni ba diyantle bakeng sa ho etsa bonnete ba hore mehato e nkuwang e theilwe hodima saense, e kopane maemong a amohelehileng a matjhaba le hore ho ba le kelo hloko e tshwanang e sebediswang. Hodima moo, Mmuso o tla sebedisana le SADC maemong a matjhaba a ho hloma mekga ka mohopolo wa ho boloka maemo a laolehang hape a theilweng hodima saense a matjhaba.

- Mmuso o tla kgothaletsa tshekamelo ya diyantle bakeng sa ho nolofatsa mosebetsi mekgeng e tshwanetseng ya diyantle bakeng sa ho ntlafatsa tlhodisano mebarakeng ya diyantle ka Khansele ya Diyantle le Dihlopha tsa Mosebetsi e Kopanetsweng (Export Council and Joint Action Groups)
- Lenaneo la ho kgothaletsa menyetla ya kgwebo merabeng e futsanehileng ya mahaeng (lenaneo le tla etellwa pele ke diyantle bakeng sa ho fokotsa bofuma).

5.3 Taolo e tswelang pele ya mehlodi ya thuso

Sepheo sa leano lena ke ho ntlafatsa bokgoni ba borapolasi hore basebedise mehlodi ya thuso ka tsela e tswelang le ho etsa bonnete ba hore ho ba le tshebediso le taolo e bohlae ya mehlodi ya thuso ya tlhaho. Hona ho tla hloka maikutlo a nako e telele a nang le ponelopele e hlakileng le dintho tsa bohlokwa tse tla tataisa tshebediso ya ha jwale ya mehlodi ya thuso ho etsa bonnete ba hore ho ba le phepele ya nako e telele. Leano lena le tla ba le sephetho tlhokomelong ya mobu, kabong botjha ya mobu, tshebedisong ya mobu tikolohong ya ditoropong, ho bopa dikgaolo tsa mobu o nang le bokgoni ba ho ba wa temo, paballo ya dibaka tsa mobu, ho fapafapana ha diphedi le mekgwatshebetso ya metsi, jj.

Hoo e leng hwa bohlokwa ka leano ke hore le baballa diphedi tse fapafapaneng temong mme le kgothaletsa tshebediso e tswelang ya mobu le metsi ka ho ntlafatswa ha kotulo le dihlahiswa tsa mehlape hara mekgwatshebetso e matla hape e tswelang ya temothuo. Seabo sa rapolasi ke sa bohlokwa katlehong ya leano lena. Hodima moo, mekgwa ya tshibollo ya ho hokahanya taolo ya mehlodi ya thuso ya tlhaho hore e tshehetse mananeo e ka fana ka boemo ba ho fenya bo tla ba le sephetho melemong ya ikonometri ya nako e kgutshwane bakeng sa borapolasi, mme ka yona nako eo e be le kabelo maikemisetso a nako e telele a ho sireletsa motheo wa mehlodi ya thuso ya tlhaho.

Ho sengwa ha mehlodi ya thuso ya mobu le metsi ho baka tshoso e kgolo naheng. Ho tshwanetswe hore ho ralwe maano a tla fedisa ho sengwa hona ha mehlodi ena. Ho tla hlokeha dibopeho tse matla tsa tshehetso ya mokgatlo le keketseho ya diphetoho tsa mekgwa ya ha jwale ya temothuo bakeng sa ho ntlafatsa tshebediso ya mobu. Ho hlalisa mekgwa e matla ka ho fetisisa ya temothuo ka mekgwa e hokahantsweng hantle haholo ya potoloho ho ka ba le kabelo e kgolo tabeng ena.

Mobu, metsi le mananeo a paballo a tla shebana haholo le dibaka tseo ho tsona ho ka bang le menyetla e mengata ya katleho: moo kगतello ya baahi e leng hodimo, menyetla ya ditjeo tsa mosebetsi e leng tlase, tshireletso ya mobu e leng hodimo, moo ho nang le dithekenoloji tsa tlhahiso le moo ho kgonwang ho fihlelwa mebaraka, disebediswa tsa tlhahiso le di/shebeletso. Moo, katleho ya ho kenya tshebetsong di/shebeletso tse tshehetsang temo e ka ba le kabelo e bonahalang tshebedisong le taolong e tswelang ya mehlodi ya thuso ya tlhaho.

Hodima moo mananeo ao ha jwale a shebilweng hore a ka latelwa bakeng sa ntlafatso ya tswelopele ke ana:

- Ntshetsopele ya maano a tlhahiso ya dimela tse tla boloka le ho ntlafatsa ho fapafana ha dijenetiki.

- Ka *situ* paballo ya diphedi tsa temo tse kotsing le dintho tse fapafapanang mekgweng ya temo e nang le bokgoni ba ho tswela pele.
- Peeletso popeotheong le ditshebeletso tse tla tshehetsa tshebediso e tswelang ya mobu.
- Ho hlaliso leano la thekenoloji ya diphedi e tla sebeletsa molemo wa nako e telele wa Afrika Borwa mmoho le batho ba yona.
- Ho kgothaletsa tlhahiso e tlang ka baka la bonono ba temo bakeng sa mabaka a mabapi le tsa bophelo le kuno.
- Ho beha tlhahiso le bokgoni ba ho tswella pele hara mokgwa tshebetso wa temo. Hona ho tshehetsa mekgwatshebetso ya tikeloho e nang le setswalle, ho kenyelletswa le tlhahiso e nang le nyalanyo, taolo e nang le nyalanyo ya kotulo le temo e sa sebediseng menontsha ya dikhemikale.

Mananeo le mesebetsi ya merero e itseng e tla tshehetswa ke mohopolo le metheo e akaretsang taolo e tswelang ya mehlodi ya thuso ya tlhaho.

6 Maano a tsamaelanang

Dikarolo tse ding tsa maano a bohlokwa (ke hore, tekatekano, tlhodisano le mehlodi ya thuso e tswelang di sebedisa maano) di a tsamaelana mme di tla ba le kabelo ya ho bopa le ho kgutisa tshepo temong. Mmuso o nka boitshepo e le yona ntho ya bohlokwa bakeng sa kgolo ya nako e tlang ya mokga. Ha ho ntse ho nahanwa ka hona ho ile ha hlwauwa maano ana a latelang a bohlokwa a tla tshehetsa mosebetsi:

- Taolo e Ntle
- Ntshetsopele e nang le Nyalanyo le Tswelopele ya Dibaka tsa Mahae
- Tsebo le tshibollo
- Tshebedisano le dinaha tsa matjhaba
- Polokeho le Tshireletso

Maano ana ke a bohlokwa hobane a fana ka motheo wa bohlokwa oo ntle le ona sepheo se yang ka leano sa tlhodisano, ho akaretswa le temo e tswelang di ke keng tsa fihlelwa. Maano ana a tla behwa ka hodimo lenaneng, mme ho ntse ho buisanwa ka ona ka botlalo.

6.1 Taolo e ntle

Motheo wa taolo e ntle ke kamahano e akaretsang e leng teng hara morero ohle o yang ka leano. Ha o sebetse feela Mmusong empa le ho banka-karolo bohle mokgeng. Hara sebopelo sa Mmuso sa taolo e ntle ya ho bopa mokga wa temo wa setjhaba o kopaneng, o theilweng bakeng sa bareki hape o sebeletsang pepeneneng e tla ba ntho e ka sehloohong ho etsa bonnete ba hore ho ba le motheo o bonahalang wa ho fihlela sepheo se yang ka leano.

Karolo ya bohlokwa ya leano la taolo e ntle ke ya tshebedisano mmoho. Mohatong wa pele, Mmuso o lokela ho hlalisa sebopeliso sa tshebedisano mmoho mahareng a mekgwa ya Mmuso le ya poraefete ekasitana le Mekgatlo e seng ka tlasa Mmuso (NGO) ho etsa hore dikarolo tse na tsa bohlokwa tsa leano la mekgwa di sebetse hantle, e leng tekatekano, bokgoni ba tlhodisano le ho kgona ho tswella pele. Sebopeliso sena se tla kenyelletsa hona ho latelang:

- Diprothokholo tsa taolo e nang le tshebedisano mahareng le ka hara mekgwa ya mafapha a Mmuso
- Maemo a amohelehileng a phumantsho ya diitsebeletso a tla tsamaelana le leano la Mmuso la phumantsho ya diitsebeletso la Batho Pele
- Ditumellano tsa tshebedisano mahareng a Mmuso le dihlopha tsa thepa ekasitana le mekgatlo ya borapolasi
- Kgaolo Morerong wa Ntshetsopeliso e nang le Nyalanyo bakeng sa ho tataisa Mbuso ya Selehae ditabeng tse yang ka leano tse mabapi le temo
- Kgobokanyo ya beng ba dishere mahareng a Mmuso le makala a Mmuso a jwalo ka Khansele ya Naha ya Mebaraka ya Temo, Khansele ya Diphuputso tsa Temo, le Banka ya Mobu
- Ditumellano tsa phumantsho ya diitsebeletso mahareng a mebuso ya diprovinse le makala a naha a Mmuso
- Mananeo a ho bopa bokgoni ba Mmuso wa naha bakeng sa ho tshehetsa makala a Mmuso, mebuso ya diprovinse le ya selehae.

Boleng le bokgoni ba ho fana ka diitsebeletso bo tswang ho Mmuso e tla ba dintho tsa bohlokwa bakeng sa ho fihlela sepheo sa mekgwa wa temo se nang le boemedi bo eketsehileng. Diitsebeletso le dipholiso tse ding tsa Mmuso le tsona ke tsa bohlokwa bakeng sa ho ntlafatsa bokgoni ba tlhodisano mekgeng. Mehlala ke yona ya bohlokwa haholo taolong ka kakaretso. Ka baka lena, ho tla ralwa prothokholo e ntjha ya phumantsho ya diitsebeletso bakeng sa ho eketsa karabelo le maikarabelo a baabi bohle ba diitsebeletso ba Mmuso ekasitana le ba poraefete, ba di aba ka ho ya ka ditlhoko tsa borapolasi le dikgwebo tsa temo. Ho rarollwa hape le ditjeo tsa ho romela mesebetsi dikonterakeng tsa ka ntle. Ho tla fihlelwa tshebetso e ntle le ho kgona ho fetoha le mabaka ka ho kopanya, ho fana ka dikonteraka le ho arolelana ditjeo tsa diitsebeletso. Ho fihlela mona, ho tla shejwa haholo hona ho latelang:

- Ho kgetha lekala la selehae le tla fumana maikarabelo a kopantshitsweng
- Ho hloma motheo wa molao le wa dikonteraka bakeng sa abela maikarabelo le phallo ya ditjhelete
- Ho hloma "melawana ya tshebetso" ya mekgatlo
- Ho lokisa dipheho le tse lokelwang ho latelwa bakeng sa makala a fuweng dikonteraka
- Ho kenya ditataiso tsa ho tshwaneleha
- Ho kenya maemo a amohelehileng a dikonteraka le mekgwa ya tshebetso ya ho reka
- Ho hloma motheo wa hore monka-karolo ka mong o lokela ho ba le kabelo e hodimo tshebetsong
- Ho hlwaya dipheho tsa ho se be le kabelo.

Sepheo se seng sa leano la taolo e ntle ke ho beha Mmuso hore e be e mong eo ho sebedisanwang le yena ya nang le dipholiso le mananeo a tshepahalang, a sa fetoheng hape a ka nohwang pele ho nako, a etse bonnete ba hore ho ba le phumantsho ya melemo e hodimo ya temo. Mehato e ikgethang e tla kengwa tshebetsong mona e tla kenyelletsa hona ho latelang:

- Ho ralwa botjha ha *MinMec* ho ba Khansele ya Matona a Temo a tla laola tsamaiso ya mesebetsi ya Mmuso bakeng sa ho fihlela maikemisetso a mekgwa wa temo a yang ka leano ka hara naha

- Ho ralwa botjha Komiti ya Tshebedisano ya Mafapha a Mmuso a Temo ho ba Komiti ya Tsamaiso ya Temo.

Sepheo sa ho qetela sa leano la taolo e ntle ke ho bopa tsela e nang le nyalanyo hape e yang ka leano ya ho hlwaya, ho tsamaisa le ho abelana tsebo ya temo le tlhahisoleseding ya mokga wa Mmuso. Dintlha tsa bohlokwa mona di tla kenyelletsa ho hlahiswa ha ditataiso, tshebetso ya mokgatlo le mesebetsi ya taolo ya tsebo temong.

Diprothokholo tsa tshebedisano taolong ya mafapha a Mmuso, hara ho hong, di tla hlahisa sebopeliso sa molao sa dikamano tsa mafapha a Mmuso mabapi le temo; di hlakise seabo le maikarabelo a mahareng a mafapha a temo a naha, diprovinse le a selehae; ho hlongwe sebopeliso se tla tataisa le ho laola thero, boemo, ho kengwa tshebetsong, ho lebelwa le tekolo ya dipholisi le mananeo; ho hlongwe sebopeliso sa kgothahano e nang le nyalano ya thero ya ditekanyetso tsa ditjhelete le ditshenyehelo; ho qalwe mokgwa wa tsamaiso ya tlhahisoleseding; ho hlahiswe le sebopeliso sa ditlwaelo le maemo a amoheleng bakeng sa merero le ho kengwa tshebetsong ha ntshetsopeliso ya bokgoni ba batho; le ho botjwa ha bokgoni ba mokgatlo bakeng sa Mafapha a Diprovinse a Temo le mebuso ya selehae.

Prothokholo ya tshebedisano ya setjhaba, mekgwa ya poraefete le ya Mmuso, ka nqeng e nngwe, e tla shebana haholo le ho etsa bonnete ba hore e mong le e mong eo ho sebedisanwang le yena ya nang le seabo tshebetsong ena a kgothaletswe ho ba le kabelo ya ho hong ho itseng. Prothokholo hape e tla etsa bonnete ba hore bao ba sebedisanang ba kgothaletswa ho ho ba le seabo se etelletseng pele ka nqeng tse ka bang le molemo ho bona. Ho fihlela jwale, Mmuso o tla shebana le dintho tse akaretsang tsa thepa le ditshibeletso tsa setjhaba tse jwalo ka dipholisi, melao, melawana, popeotseo ya setjhaba le ditshibeletso. Bakeng sa karolo ya bona, indasteri le borapolasi ba tla lebellwa ho ba le kabelo ntshetsopeleng le tsamaisong e ntle ya dikgwebo tsa bona le mekgatlo ya baemedi le ho kopanya ditabatabelo tsa bona le tsa Mmuso. Ho lebelletswe hape le mesebetsi e kopanetsweng mahareng a Mmuso, indasteri le borapolasi moo e mong le e mong wa bona a sa kgoneng ho etsa hoo a le mong. Tse ding tsa dikarolo tseo ho buuwang ka tsona di kenyelletsa ntshetsopeliso ya bokgoni ba batho, phumantsho le katoloso ya ditshibeletso, ho botjwa le ho ntshetswa pele ha mekgatlo ya borapolasi, le diphuputso le ho fetiswa ha thekenoloji.

Qetellong, Mmuso o tseleng ya ho hloma sebopeliso sa maemo a amoheleng a phumantsho ya ditshibeletso, a tla tsebiswa bao ho sebedisanwang le bona le setjhaba ka kakaretso. Ka ho ya ka leano la Batho Pele la phumantsho ya ditshibeletso, sepheo sa maemo a amoheleng a phumantsho ya ditshibeletso ke ho etsa hore bao ba sebedisanang mmoho le setjhaba ba etse hore Mmuso o be le boikarabelo ditshibeletsong tseo o tshepitseng ho fana ka tsona mme di be le boemong boo ho tshepitsweng bona ba maemo a hodimo.

6.2 Ntshetsopeliso e nang le nyalanyo le tswelopele ya dibakeng tsa mahae

Maikemisetso a bohlokwa a Leano la Ntshetsopeliso e nang le Nyalanyo le Tswelopele ya Dibaka tsa Mahae ke ho fetola dibaka tsa mahaeng tsa Afrika orwa hore e be tse kgonang ho tswelopele ka ikonomi ya tsona, di be le botsitso kgahisanong, mme di be le mokga o tshwanang o tla ba le kabelo ya bohlokwa Palong yohle ya Dihlahiswa tsa Lapeng tsa naha. Ka hoo, Leano la Ntshetsopeliso e nang le Nyalanyo le Tswelopele ya Dibaka tsa Mahae le tla ba le molemo temong ekasitana le mokgeng wa mahaeng kaofela ha ona.

Tjhebelopele e yang ka leano eo morero wa mokga o nang le ona mabapi le Leano la Ntshetsopele e nang le Nyalanyo le Tswelopele ya Dibaka tsa Mahae ke ho kgothaletsa dintho tsena tse latelang tseo e leng tsa bohlokwa temong:

- Ntshetsopele ya ikonomi ya lapeng ka ho sheba haholoholo dioropo tsa dibaka tsa mahaeng, ditsi tsa ditshebeletso le metsana
- Ho matlafatsa boemo le seabo sa temo le diindasteri tse amanang le yona mesebetsing ya Thero ya Ntshetsopele e nang le Nyalanyo haholoholo bolaoding ba dibakeng tsa mahaeng
- Ho fuwe kelo hloko e ikgethang ntshetsopeleng ya tkhahiso ya kuno le mesebetsi ya boiphediso ya basadi, batjha le batho ba holofetseng, bao ba ikemiseditseng ho fihlela ditlhoko tsa malapa a futsanehileng le ditseko tsa mebaraka ya mona lapeng
- Ntshetsopele ya dintlha tsa mateano a dibaka tsa mahae
- Thero ya ditharollo tsa dibakeng tsa mahaeng bakeng sa ho akaretsa mekgwa e metjha ya tharollo e ntseng e fetoha haesale ho tloha ka ho fediswa ha melao ya tharollo ya aparteiti le ho hlahella ha puso e ntjha ya demokerasi ka mora selemo sa 1994.

Tshehetso e matla ya Mmuso le maikemisetso a o kenya tshebetsong ka katleho Leano la Ntshetsopele e nang le Nyalanyo le Tswelopele ya Dibaka tsa Mahae ke ntho ya bohlokwa katlehong ya morero wa mokga ona. Ka kakaretso, leano lena le tla ba molemo ho batho ba futsanehileng ba dibakeng tsa mahaeng, empa ho tla etswa maiteko a itseng a hore ho shejwe haholoholo basadi, batjha, le batho ba holofetseng. Mokga o atlehileng wa temo o tla bopa karolo ya bohlokwa ya ntshetsopele e nang le nyalanyo hape e tswelang ya dibakeng tsa mahaeng, mme feela jwalo, le ntshetsopele e nang le nyalanyo hape e tswelang ya dibakeng tsa mahaeng le yona e tla bopa karolo ya bohlokwa ya mokga wa temo e atlehileng.

6.3 Tsebo le tshibollo

Ikonomi ya lefatshe e ntse e fetolwa haholo hore e be ikonomi ya tsebo le marangrang. Lefatsheng lena tshibollo le tsebo e shebileng pele ke tsona tsa bohlokwa bakeng sa ho ba le tlhodisano e tswelang le dipoelo. Ke ka tlasa mabaka ana bao ba sebedisanang leanong lena ba nkang saense le thekenoloji e le tsa bohlokwa leanong le tsamaelanang. Maikemisetso a maholo a leano lena ke ho eketsa bokgoni ba pono le ba tshibollo ba banka-karolo mme hona ho amahangwe le mebaraka ya kamoso.

Hona ho lokela ho leba dipeeletsong tse ekeditsweng le tshebedisong ya dihlahiswa tse tswetseng pele ka ho fetisisa hape tsa haufinyane tsa mekgwatshebetso ya diphuputso, thupelong le katoloso. Ka ho kenya lean lena mokga o ikemisetse ho sebedisa diphuputso tse ka sehloohong le mananeo a tshwanetseng a thuto baeng sa ho ntshetsapele dithekenoloji tse ntjha tsa bohlokwa tse yang ka leano, (thekenoloji ya diphedi, tlhahisoleseding, dikgokahano) le dithekenoloji tse ding tse ngata tse eketsang boleng bakeng sa ho tlosa boleng ba kamoso. Ena ya ho qetela e tla ntlafatsa ho ba le tlhodisano ka mokgwa o tswelang ha dihlahiswa tsa Afrika Borwa mebarakeng ya lefatshe, mme e thusa ho fihlela ditlhoko tse matla tsa polokeho ya dijo tse behilweng ke dinaha tse ka Leboya.

Ketso e ikgethang e tla kengwa tshebetsong ke ya ho eketsa dipeeletso diphuputso tsa temo, thutong le katoloso ho tloha boemong ba ha jwale bo tlase ba 1,04 % ba kabelo ya temo Palong yohle ya Dihlahiswa tsa Naha hore e fihlele papiso ya matjhaba ya 3 % ya Palo yohle ya Dihlahiswa tsa Naha tsa temo, e leng e ka bapiswang le 3,7 % ya USA; 4 % ya Australia, le 2,1 % ya EU, bakeng sa fihlela phepetso ya mokga e hlahang ho Mmuso le ntshetsopele ya dinaha tsa lefatshe ka kakaretso. Ho fihlela mona, kelo hloko e kgolo e tla lebiswa ho tsena tse latelang:

- Ho kgothaletsa tshebedisano mahareng a ARC, Makala a tsa Temo a Diyunivesiti, Mafapha a Temo a Diprovinse, dikgwebo tsa temo le mekgatlo e meng diphuputso tsa temo hore e shebisise botha dintho tse yang ka leano tse lokelang ho ba ka hodimo lenaneng, tshibollo le diphuputso tse ka fetohang
- Ho hlongwe Mokgwa wa Naha wa Diphuputso tsa Temo bakeng sa ho nyalanya, ho hokahanya le amahanya diphuputso tsa temo le indasteri le mekgatlo ya matjhaba ya diphuputso tsa temo ekasitana le ditshebeletso tsa katoloso
- Ho lekolwe botjha mokgwa wa tshehetso ya ditjhelete bakeng sa ho kgothaletsa tshebedisano mahareng a mekgatlo ya diphuputso tsa temo, diyunivesiti le mokga wa poraefete.

Dilemong tse ngata tse fetileng mokgwatshebetso wa diphuputso tsa temo wa Afrika Borwa o hlahisitse diphetho tse kgahlisang le ha ho bile le leeme le sebediswang ho nkuwa mahlakore a borapolasi ba baholo, kahoo ho na le ngangisano ya hore ho tla nne ho tshehetswe "mofenyi ya tsebahalang". Ho theoha ha palo yohle ya dipeeletso tsa diphuputso tsa dilemong tse leshome tse fetileng, ekasitana e ntshetsopel eya thekenoloji ha ho fihlele mekgwa ya ho shebana le diphepetso tse hlahisitsweng ke Mopresidente bakeng sa ntshetsopele ya thekenoloji le ho beha mokga boemong ba bohlokwa jwalo ka moetapele ikonoming ya mahaeng. Mmuso o tla eketsa thuso tsa ditjhelete bakeng sa diphuputso tsa temo e le ha o kgothaletsa ntlafatso e tswelang pele ya ho ba le ditlhodisano le boetapele tlhahisoleseding, dikgokahanong le thekenolojeng ya diphedi e leng bohlokwa bokamosong ba temo ya Afrika Borwa.

Ditjeo tse hodimo tsa ho fumana thekenoloji di ka hlolwa ka ho ba le mesebetsi e kopanetsweng le indasteri ya Diphuputso le Ntshetsopele le thekenoloji. Seabo sa Mmuso sa ho etellapele mabapi le hona se tla kenyelleltsa:

- Ho etsa bonnete ba hore maiteko a diphuputso tsa temo a ARC, Makala a Diyunivesiti a Temo, di-PDA le mekgatlo e meng ya diphuputso tsa temo e hokahangwa hantle athe hape e shebana haholo ditnho tse ka hodimo leaneng tse yang ka leano, tseo sepheo sa tsona e leng ho tlisa tlhodisano e tswelang. Tshebetso ya ha jwale ya ho hloma Mokgwatshebetso wa Naha wa Diphuputso tsa Temo e tla ba le hona jwalo ka ho hong ho maikemisetsong a ona
- Ho etsa bonnete ba hore diphetho tsa iknomo, kgahisano le tikoloho di elwa hloko tlhahisong ya thekenoloji e ntjha
- Ho kgothaletsa ho fokotswa ha ditjeo tsa mekgatlo ka hara diphuputso tsa temo moo ho loketseng
- Ho nolofatsa hore mekgatlo ya diphuputso tsa temo e kgone ho fihlela mehlodi ya thuso ya ditjhelete
- Ho fana ka tshehetso dikamanong tsa dikonteraka mahareng a mekgatlo ya diphuputso tsa temo le mekgatlo ya di-indasteri tsa boemedi, ekasitana le makala a lebatoweng le a dinaheng tsa matjhaba a diphuputso tsa temo.

6.4 Tshebedisano le dinaha tsa matjhaba

Dikamahano le dinaha tsa matjhaba ho tlisitse diphetho mabapi le ho fumaneha ha bonolo ha tlhahisoleseding le thekenoloji, ho ekeditse tsela eo thepa, disebediswa le batho ba tsamayang ka yona ho tshela meedi, ho ekeditse moruo empa hape ho ntseng ho se monate ka hona ke hore sekgeo mahareng a barui le mafutsana se eketsehile.

Botumo ba Afrika Borwa jwalo ka mohlala o motjha wa demokerasi bo eketsehile haholo hoo ho tsekwang hore e be le seabo diforamong tse fapaneng tsa matjhaba. Tseko tsena di sitisitse bokgoni ba yona ba ho sebedisa menyetla hantle haholo bakeng

sa ho shebana le diphepetso tsa ho ba e mong wa ba nang le seabo ditabeng tse ngata tsa matjhaba. Ho fetoha ka potlako haholo ha taolo ya temo, diphuputso, kgwebo le tikoloho, le merero ya mona lapeng le kontinenteng ya polokeho ya dijo ke ona mabaka a etsang hore Afrika Borwa e be ka pele ntshetsopeleng e amang temo. Kgahleho ya rona ya ho sebedisana le dinaha tsa matjhaba ditabeng tsa temo e sutjwa ke mabaka a tsa dipolotiki, kgwebo, tekgeniki le thupelo ao e leng a bohlokwa haholo tshehetsong ya Morero o yang ka Leano bakeng sa mokga wa temo.

Afrika Borwa e se e nkile setulo sa yona sa ho etellapele mesebetsing e tshehetsang ntshetsopele lebatoweng le Afrika ka kakaretso. Mehlala e ka sehloohong ke ya Prothokholo ya Kgwebo ya SADC, *the New Africa Initiative* le maemo a bohlokwa le dikamahano mekgatlong e kopaneng, mme hona ho lebisla diphethong tsa ntshetsopele e nang le tshepo bakeng sa temo ya Afrika. Mmuso o se o hlwaile diphetho tse nang le setswalle sa ntshetsopele le tshebedisano mmoho le dinaha tsa matjhaba, mme hona ho tla tla ka ditumellano le dinaha tsa matjhaba bakeng sa nako e mahareng, athe o ntse o itlhophisa botjha hantle bakeng sa ho shebane le diphepetso tsa ditseko tsa ho ba le boemedi ba matjhaba mane USA, Europe le Far East.

Ditseko tsa thuso e hlahisitsweng mona lapeng ya botekgeniki temong di hlaha ho *New Africa Initiative*, mesebetsing ya SADC le dikopanong tse kopanetsweng le dinaha tsa Afrika. Mmuso, ka tshebedisano mmoho le banka-karolo ba fapaneng, o tla etellapele tlhahisong ya sebopeliso sa thuso ya botekgeniki seo sepheo sa sona e tla bang ho qala mananeo a mafolofolo bakeng sa ho tshehetsa mosebetsi wa ho bopa bokgoni le ntshetsopele lebatoweng le kontinenteng ya Afrika. Ho fihlela jwale, sepheo sa Mmuso ke ho sebedisana le bao e seng ba Afrika.

Afrika Borwa, Mmuso o tla sebedisana le baabi ba dithuso ba dinaheng tse ka ntle bakeng sa ho hlahisa lenaneo la dipeeletso le tla tshehetsa ntshetsopele ya temo ka mokgwa oa latelang morero ona o yang ka leano.

Jwalo ka ha diphuputso tsa matjhaba di bile le sephetho sa dihlahiswa tse ntjha, boholo ba tlhahisoleseding e teng bo bile le tshusumetso matshwenyehong a setjhaba a abapi le polokeho ya dijo, ho tshwarwa ka tsela e se nang leeme mosebetsing, jj. Ho eketsa matshwenyeho a basebedisi mabapi le polokeho ya dijo mebarakeng ya bohlokwa ya matjhaba ho beha diyantle tsa rona kotsing, mme hoo ho hloka hore ho be le ho kena dipakeng ekasitana le dikarabelo tse nang le tsebo le seabo se mafolofolo ho tswa Mmusong. Dikamahano tse sa fetoheng le mekga ya matjhaba e behang maemo a amoheleng, mohala *FAO Codex Alimentarius*, *the International Plant Protection Convention*, *the International Animal Health Association (OIE)* le diboka le mekgatlo e ka bang le sephetho temong e jwalo ka eo e kenyelletsang tikoloho, thekenoloji e ntjha le thepa e sa tshwareheng e tlang ka sephetho sa boqapi, ke tsona tsa bohlokwa haholo leanong la Afrika Borwa miliniamong e ntjha. Mmuso o ikemiseditse ho eketsa seabo sa ona mme o matlafatse le bokgoni ba ona le ba mehlodi ya thuso bakeng sa ho ikamahanya le mekgatlo ena ka mokgwa o hlophisitsweng hantle dilemong tse tharo tse tlang.

6.5 Polokeho le tshireletso

Bonokwane dibakeng tsa mahae bo nyolohile ka tsela e makatsang. Hona ho tlisa tshoso botsitsong ba dibaka tsa mahae, mme qetellong ho tla sitisana le dipeeletso le kgolo ya ikonomi dibakeng tsa mahae. Ho hlokeha leano le nang le maikemisetso bakeng sa ho lwantsha sekgahla se hodimo sa merusu, bonokwane, dipelaelo tse bathong le tsitsipano e renang dibakeng tsa mahaeng, mme ho kgothaletswe maemo a ntlafatseng a tshebetso, dikamano tsa boahisani le tshepo e eketsehileng le merabeng

e amehileng. Ka ho ya ka leano le jwalo, ditaba tse na tse latelang tsa bohlokwa di lokelwa ho elwa hloko pele ho tse ding tsohle nakong e kgutshwane le e mahareng:

- Ho botjwe Foramo ya Naha ya Kgotso le Tshireletso e tla nka ditho ho tswa ho banka-karolo bohle ba bohlokwa ba dibakeng tsa mahaeng—hore ba sebetse mmoho le mananeo a ntseng a le teng a ho lwantsha merusu dibakeng tsa mahaeng, bonokwane, dipelaelo tse bathong le tsitsipano e renang dibakeng tsa mahaeng, mme ho kgothaletswe maemo a ntlafetseng a tshebetso, dikamano tsa boahisani le tshepo e eketsehileng le merabeng e fapaneng
- Ho tsosoloswe mokgwa wa twantsho ya bonokwane le dibopeho tsa tshehetso tsa mokgwa oo wa tshebetso e le hore hoo ho tle ho bonwe e le ntho e thibelang bonokwane
- Ho eketswe Mapolesa le Masole (SAPS and SANDF) ekasitana le mabotho a nakwana le mapolesa le masole a fumaneng thupelo le boiphihlelo bo lekaneng, le mabotho a tshireletso bakeng sa ho ntlafatsa bokgoni ba mabotho ana ba ho lwantsha mesebetsi ya bonokwane naheng, haholoholo dibakeng tsa mahaeng
- Ho be le dirisefe tse batho le ditjhelete tse behelwang Mapolesa le Masole ho etsa hore ba kgone ho etsa mesebetsi ya bona ya thibelo ya bonokwane mme ho kengwe tshebetsong le morero wa polokeho dibakeng tsa mahaeng. Ditjhelete tse di tla behwa ka lenane e be di abelwa ho sebedisetswa mesebetsi le diketsahalo tsa ho lwantsha diphutuhelo le bonokwane ba mahaeng
- Bohlokwa ba ho ya ka leano ba komiti e tsejwang ka *National Operational Coordinating Committee (NOCC) Priority Committee*, jwalo ka sebopeho se hokahanyang banka-karolo bohle morerong wa tshireletso ya dibaka tsa mahaeng, e tla ba ntho e tsoswang hape botjha ka batho le ditjhelete tse tla etsa hore ho kgonwe hre ho kengwe tshebetsong morero wa tshireletso ya dibaka tsa mahaeng, mme ho hokahangwe le diketsahalo tse mahareng a banka-karolo le Mmuso.

7 Ho kenya tshebetsong morero wa mokgao yang ka leano

Ponelopele ya “mokgao kopaneng hape o atlehileng wa temo” e hloka hore bao ba sebedisanang ba be le merero ya seo ba batlang ho se etsa, ditshupo tsa mesebetsi ya bohlokwa, maemo a amohelohileng a phumantsho ya diitsebetso, mekgwa ya ho lebela le ho lekola le manane a dinako bakeng sa ho fihela morero o nang le nyalano hape o yang ka leano. Hape e hloka hore Mmuso o etse dintho ka tsela e fapaneng—ka potlako e kgolo hape le ka ho sebedisana le borapolasi, kgwebo ya temo, Mekgato eo e seng ya Mmuso, le mafapha a mang a Mmuso.

Ho hlakile ho tswa sebopehong sena sa leano se hlahiswang mona hore morero wa mosebetsi o lokelwang ho etswa ho ntlafatsa ho ba le seabo, tlhodisano le tikoloho e kgabane mokgeng wa temo, ho hlokeha maiteko a maholo bakeng sa ho tiisetso hona ho latelang:

- Kgokahano e nepahetseng mahareng a dikarolo tse fapaneng tse nang le seabo ho kengweng tshebetsong ha morero, ho kenyelletswa le ka hare le pakeng tsa mokgwa wa Mmuso, wa poraefete le wa baithaopi;
- Dikarolo tse na tsohle di be le sepheo se itseng, bakeng sa ho etsa bonnete ba hore bohle ba tseba seo ba se etsang hore ba tle ba fihlele melemo e akaretsang ho ena le ya ditabatabelo tsa sehlotshwana feela;
- Ho bopa bokgoni maemong ohle, le dikarolong tse ngata tse fapaneng, ho tloha ho ditsebi tse phahameng tsa saense ho ya seabong sa ho kenya morero tshebetsong le maemong a batho ba maemong a tlase;
- Thero e bonahalang ya mosebetsi wa ho kenya tshebetsong bakeng sa ho etsa bonnete ba hore diprojeke di a qalwa e be di phethahatswa ka nako e nepahetseng, le ho lebela dikgokahano mahareng a dikarolo le diprojeke tse fapaneng;
- Letoto le nepahetseng la mesebetsi ya ho kenya tsebetsong ka tshehetso e hlokehang (ho bopa bokgoni, ho bopa mokgatlo, thero, jj.);
- Ho lebela kgatelopele bakeng sa ho etsa bonnete ba hore ho ba le taolo e nepahetseng ya mosebetsi wa ho kenya tshebetsong. Hona ho hloka kelo hloko e ikgethang phumantshong ya tlhahisoleseding le ho mekgwa ya tsamaiso ya tlhahisoleseding, ekasitana le ho kenya mokgwa wa ho beha leihlo le ho lekola.

Morero wa mosebetsi o ke ke wa phethahala ntle leseabo se felletseng sa bao ba nehuweng maikarabelo a ho o kenya tshebetsong. Morero o yang ka leano o hlophisetsa prothokholo e sisintsweng ya tshebedisano mahareng a setjhaba, Mmuso le mekgwa ya poraefete le kgweletso ya ho kengwa ha morero tshebetsong. Ho fihlela ha jwale, ho tla hlolongwa komiti e kopanetsweng ya dinako tsohle mahareng a banka-karolo ba amehang mosebetsing ona wa morero o yang ka leano, e leng Lefapha la Temo, Agri SA le NAFU. Mosebetsi e ka sehloohong ya komiti ena e tla ba ho:

- Ho hlalosa ka botlalo mesebetsi yohle e hlwauweng e yang ka leano. Hona ho tla kenyelletsa mehato e ikgethang e lebelletsweng, ho hlwauwa ha bao ba tla ba le maikarabelo a ho kenya morero tshebetsong, ho hlwauwa ha dikarolo tse ding tse ka bang le seabo, ho hlwauwa ha mehlodi e meng ya thuso (ya ditjhelete le e meng) le ho behwa ha maane a dinako bakeng sa ho kenya tshebetsong.
- Bopa thea sebopeliso sa taolo se tla ba le mosebetsi wa ho tshehetsa dikarolo tse fuweng maikarabelo a ho kenya tshebetsong e nngwe le e nngwe ya mananeo ana, ho sa natswe hore na karolo eo e ka tlasa mokgwa wa Mmuso, wa poraefete kapa wa boithaopo. Tshehetso ena e tla ba ya mofuta o ke keng wa sitisana le ditshwanelo tsa mokgatlo o nang le boikarabelo.
- Thea sebopeliso sa ho tlaleha ho sona ka ho ya ka morero wa ho lebela le ho lekola mananeo le diprojeke tse bopang morero o yang ka leano. Komiti e kopanetsweng ya dinako tsohle e lokela ho fana ka pehelo ya diphetho tsa mesebetsi ena ho banka-karolo ba ka sehloohong nako le nako.

MANANEO A KA HODIMO LENANENG

Jwalo ka mohato wa ho qala wa ho etsa hore morero o yang ka leano o be haufi le ho kengwa tshebetsong bao ba sebedisanang leanong lena ba ile ba hlwaya mananeo ana a latelang a ka hodimo lenaneng:

- Ho kengwa tshebetsong ha leano la polokeho le tshireletso le ho tlisa botsitso le tshepo dibakeng tsa mahaeng
- Taolo e ntlafaditsweng le ho kengwa tshebetsong ha lenaneo la tshebedisano le thupelo

- Ho potlakiswe lenaneo la kabo botjha ya mobu bakeng sa ntshetsopele ya temo (LRAD)
- Ho fetolwe mokgwa wa tshebetso wa ntshetsopele le phetiso ya thekenoloji ya temo hore e kgone ho arabela mebarakeng
- Ho hlongwe mokgwa wa tlhahisoleseding wa mmara (mekgwa ya tshebetso ya tlhahisoleseding, bokgoni ba hlophollo ya ikonomi provinseng ka nngwe)
- Ho hlahiswe mme ho be ho sebediswe mokgwa o sebedisang hantle haholo wa taolo ya menyetta e ka bang kotsi (mokgwa wa bophelo wa dimela le diphoofolo, dikoduwa tsa tlhaho, ditiisetso tsa mekitlane)
- Ho netefatsa hore ho ba le tlhodisano e se nang leeme—ka hara naha le dinaheng tsa matjhaba
- Ho kengwe tshebetsong ponelopele e kopanetsweng mabapi le mosebetsi le ho fetolwa ha merero ya mobu
- Ho be le tshebetso ya ho fana ka matla dikarolong tsohle tsa mokga wa dijo tsa temo. Tshebetsong ena mananeo a thupelo ke a bohlokwa mme a tla hlongwa ka potlako ka tshehetso e felletseng ya Mmuso
- Dipeeletso tse shebilweng haholo bakeng sa ho ntlafatsa bokgoni ba tlhodisano (popeotseo: metsi, motlakase, dikgokahano ka mehala, seporo, moyeng, mebila, ditshebeletso tsa ditjhelete; thupelo, disebediswa tsa mekheniki)
- Ho theolwa ha ditjeo tsa tlhahiso ka kakaretso, ho kenyelletswa le ho fokotswa ho hong hape ha lekgetho la *d/ese/* le disebediswa tse ding hape tsa tlhahiso.

MESEBETSI

Komiti ya kopanelo ya dinako tsohle e tla ba le boikarabelo boemong ba naha bakeng sa ho beha leihlo kgatelopele mme hape e tla lebela le lenaneo la ho qala mosebetsi. Dihlopha tsa tshebetso ke tsona tse tla ba tsa bohlokwa haholo mosebetsing ona wa ho qala ho lokelwang ho etsuwa diprovinseng, mme di tla fana ka pehelokomiti e kopanetsweng ya dinako tsohle. Basebedisani ba tla latela leano ba lokela ho beha ka moo mehlodi ya thuso (batho le ditjhelete) e hlahang ho mosebedisani ka mong e tla sebediswa le ho laolwa jwang ha ho kengwa tshebetsong mananeo le maano a fapaneng.

Mohato wa ho qala hape e leng wa bohlokwa haholo ke wa ho hokahana ka leano ka tsela e batsi ka ho ya ka moo ho ka kgonehang. Tabataba mona ke ya hore tokomane ena e balwe ke batho ba bangata mme tlhahisoleseding e mabapi le ho kenya tshebetsong mananeo e lokelwa ho abelanwa nako le nako le bao ba nang le seabo. Mosebetsi wa ho kenya morero wa mokga o yang ka leano jwale o se o qadile.